पाय भुईवर आपटला, इतक्यांत ते हातेरबंद शिपायी त्या सभेंत येऊन उभे राहिले. तेसमयीं त्या सभेच्या लोकांस क्राम्वेल गाळी शिव्या देऊं लागला, त्या अशा, अरे तुह्मी इकडून निघून जा आणि भल्या गृहस्थाकरितां जागा रिकामी करा, तुह्मी पार्लियामेन्ट सभेस योग्य नाहीं, मग कोणास मस्त्या, कोणास खदाड, याप्रमाणें व्हावें तसें अद्वा वद्वा बोलूं लागला, आणि त्या सभेंत मेजावर राजदंड ठेविला होता, तो येथें उगाच कशास ठेविला आहे असें ह्मणून त्याणें तो तेथून काढून टाकायास सांगितला. मग त्यां सर्व सभासदांस बाहेर हांकून लाविलें, आणि त्या सभेच्या दारास कुलूप लावून किल्ली आपल्या खिशांत घालून तो व्हैठ हालांत आपल्या घरीं गेला.

याप्रमाणें पार्लियमेन्टास निरोप दिला तेव्हां त्याच्या बदल दुसरें पार्लियमेन्ट मेळवावें लागलें. त्यावेळीं क्राम्वेलानें असा बेत केला कीं सर्व सत्ता आपल्याच हातीं असावी, ह्मणून ज्यास राजकारभार काय तो मुळींच ठाऊका नाहीं अशीं गोरगरीबें पार्लियमेन्ट सभेस आणून बसविलीं. मग क्राम्वेल आपल्या मनांत येई तसें वर्तूं लागला, असे जे पार्लियमेन्टास लोक बोलाविले त्यांत एक बेर्बोन् ह्मणून कातडीं विकणारा होता, हा वेडसरसा असे. त्याजवरून त्या सभेस बेर्बोन्चें पार्लियमेन्ट असें नांव पडलें. असे जे लोक मिळाले त्यांच्या हातून राज्यकारभार काय चालणार होता, याजकरितां ती पार्लियमेन्ट सभा थोडक्याच दिवसांनी नाहींशी झाली, मग क्राम्वेलाच्या बेताप्रमाणें अवघें एक छत्री राज्य झालें. याणें लढाईत चांलें यश मिळविलें होतें परंतु जेव्हां हा स्वछंदाने वागूं

लागला, सर्व जें कांहीं करणें तें आपल्याच मर्जीप्रमाणें करूं लागला, आणि काय जी सत्ता होती ती आपण एकटाच घेऊन बसला, त्याकाळीं याचापक्ष ज्या गृहस्थानीं बहुत दिवस धरिला होता त्यांतील बहुत्येकांनीं यास सोडून दिलें. आणि याच्या जिवाभोंवत्या बहुत मसलती होऊं लागल्या. तेव्हां माझा कोणी जीव घेतील अशी त्यास नित्य चिंता प्राप्त झाली. मग आंगांत चिलखत घालून त्याजवर दुसरें वस्त्र घ्यावें, खिशांत पिस्तोलें वागवावीं, नेहेमी मनांत खिन्न, नेहेमी वहमा, कोठे जाणें झाल्यास त्वरेने जावें, हमेशाबरोबर माणसें राखावीं अशी अवस्था झाली. ज्या मार्गाने जावें त्याच मार्गाने परत येऊं नये, कोणास निजण्याचा थांग लागूं नये ह्मणून नेहेमी निजायाचीं ठिकाणें पालटीत असावीं, सर्वांस आपले शत्रू असें मानावें, कोणी सोबतीस असला ह्मणजे हा आपल्यास अनर्थ करील अशी चिंता वागवावी, एकांतीं असलें ह्मणजे कोणी येऊन आपल्यास मारील, असे काळजींत असावें, याप्रमाणें यास सर्वत्र भय वाटूं लागलें.

असें होतां होतां क्राम्वेलास विषमज्वर लागून तो लौकरच शांत झाला, यास सन सोळाशें अठ्ठावनांत देवआज्ञा झाली. त्यावेळीं यास एकूणसाठावें वर्ष लागलें होतें व याच्या स्वाधीन राज्य होऊन दाहा वर्षें झालीं होतीं. याच्या पाठीमागें याचा मुलगा रिचार्ड क्राम्वेल याणें राज्यकारभार चालवावा असा बंदोबस्त करून ठेविला होता त्याप्रमाणें त्या रिचार्डास कारभारावर नेमिलें, परंतु असला थोर अधिकार चालवावयाची रिचार्डाच्याठायीं योग्य-

१६५८

ता नव्हती ह्मणून तो अधिकार सोडून द्यावा असें त्याच्या मनांत वागूं लागलें. असें पाहून राज्याचा जो वास्तविक अधिकारी चार्लस राजा त्यास राज्यावर बसविण्याचा लोक विचार करूं लागले. त्याकाळीं चार्लस हालांडदेशांत होता, तेथून त्यास बोलावून आणिलें. मग त्याणे मे महिन्याचे एकूणतिसावे तारखेस आपल्या जन्मदिवशीं लंडनशहरांत प्रवेश केला, नंतर इंग्लांडदेशींचें राज्य पूर्वपद्धतीप्रमाणें चालूं लागलें. या कृत्यास कारण मुख्यत्वेंकरून एक सेनापति होता, त्याचें नाव मान्क. तो जात्या भला शूर शिपाई असे, आणि याचे हाता खालची फौज यास जी जी करून असे. तेसमयीं दुसरा चार्लस राजा राज्याचा वास्तविक अधिकारी असें या सेनापतीनें जाणून आपण त्यास अनुकूळ झाला, आणि त्यास राज्यासनावर बसवावयाचें जें उत्तम काम या कामांत त्या फौजेचा मोठा उपयोग केला. दुसऱ्या चार्लसास मे महिन्याचे एकुणतिसावे दिवशीं राज्यपद मिळालें तो दिवस इंग्लांडदेशीं अजून पाळितात, आणि राजा पळत असतां सागाच्या झाडावर लपून बसला होता ह्मणून त्या दिवशीं सागाच्या डाहाळ्या घेऊन जिकडे तिकडेस फिरवितात, या राजाचें निरूपण पुढल्या पत्रांत विस्तारें करून करीन. लो० हे आशीर्वाद.

१६६०.

---

## प्रश्न.

पहिल्या चार्लस राजाचा शिरछेद केल्यानंतर राज्यकारभार कोण चालवूं लागला ?

आलिवर क्राम्वेल आपल्यास राजा ह्मणवी कांय ?

तर काय ह्मणवी ?

तो कोण कसा होता ?

बरें तो लढाई करी तेथें त्यास जय मिळे काय ?

या क्राम्वेलाच्या समयीं जे जे लढाऊ गलबतांचे नामांकित सेनापति होऊन गेले त्यांचीं नावें काय ?

ब्लेक सेनापतीस समुद्रांत कोणतें यश मिळालें ?

जमेका बेट कोणी घेतलें ?

जमेका कोठें आहे ?

त्यावेळीं इंग्लांडचा वास्तविक राजा कोण होता ?

मग त्या राजास राज्यपदावर बसविण्याचा कोणी कांहीं उद्योग केला होता काय ?

मग स्काट लोकांचा काय परिणाम झाला ?

क्राम्वेलाची व राजाची जी मोठी लढाई झाली ती कोणत्या ठिकाणीं झाली ?

वोर्सेस्टर येथें लढाई झाल्यानंतर त्या दुसऱ्या चार्लस राजाचें काय वर्त्तमान झालें ?

हा राजा फ्रान्सदेशीं पळून जात असतां यास काय काय घडलें तें वर्त्तमान सांगावें ?

क्राम्वेलानें पार्लियामेन्ट घालवून दिल्यानंतर दुसरें जें मेळविलें त्यांत लोक कसकसे होते ?

क्राम्वेलाच्या हातीं राज्यांतील सर्व सत्ता आली होती काय ?

मग तो सुखानें नांदूं लागला काय ?

त्याकाळीं त्यास काय भय प्राप्त झालें होतें ?

तो आपल्या रक्षणास काय करी ?

तो कोणत्या दुखण्यानें मेला ?

कोणत्या वर्षी मेला ?

त्याचा मुलगा रिचार्ड क्राम्वेल कसा होता ?

त्याणें राज्यकारभार आपल्या हातीं बहुत दिवस ठेविला होता काय ?

मग राजास हालंड देशाहून आणिलें काय ?

राजास राज्यपदीं बसविण्याच्या कामांत मुख्यत्वेंकरून कोण अनुकूळ होता ?

राजा कोणत्यासालीं इंग्लंडास आला ?

कोणत्या महिन्याच्या तारखेस आला ?

तो राज्यासनीं ज्यादिवशीं बसला तो दिवस पाळितात काय ?

आणि तो सागाच्या झाडावर लपून बसला होता त्याजवरून त्यादिवशीं काय करितात ?

---

## पत्र २७.

चिरंजीव०—विशेष मान्क् सेनापतीने उत्तम प्रकारचा उद्योग करून दुसऱ्या चार्लसाला इंग्लंडदेशीं बोलाविलें आणि त्यास राज्यासनीं बसविलें. तो प्रकार असा झाला कीं राजावांचून राज्य चालविलें असतां त्यापासून जीं फळें प्राप्त होतात त्यांचा इंग्लीश लोकांनी अनुभव घेऊन पूर्वींचे राज्यपद्धतीप्रमाणें राज्य चालवावें आणि ज्या राजाचा निर्दयेने वध केला, त्याचा पुत्र राज्याचा वास्तविक अधिकारी, त्यास आणून राज्यावर बसवावा असा शेवटीं निर्धार केला. मग त्या ठरावावरून दुसरा चार्लस राजा डोवर ठिकाणीं येऊन उतरला आणि मे महिन्याचे एकुणतिसावे दिवशीं त्यानें लंडन शहरांत प्रवेश केला तेसमयीं राजानें राज्यासनीं बसून पूर्ववत् राज्य करावें असें सर्व प्रकारच्या लोकांच्या मनांत वागत होतें ह्मणून राजा सिंहासनीं

बसतांच सर्वांस मोठा आनंद झाला, त्या राजास ल-हान वयांत फार कष्ट प्राप्त झाले होते, त्याजवरून याणें शाहाणें होऊन पुढें चांगले व्यवस्थेने वागावें तर तसें न वागतां हा ख्याली खुशालीच्याच नादांत गर्क होऊन गेला, आणि याच्याचसारिखे जेजे अनाचारी अव्य-वस्थने वागणारे त्यांस आपल्या हातीं धरिलें. असो पूर्वी क्राम्वेलाच्या वेळेस इंग्लांडदेशीं धर्माचा फैलाव फार झाला होता. कोणे एके देशीं धर्माचा फैलाव होणें ही चांगलीच गोष्ट होय, परंतु जेथें असा फैलावा झा-ला तेथें सर्वच लोक त्या धर्माचप्रमाणें वर्त्ततात असें ना-हीं. तेथें ढोंगही फार वाढतें. असें असतां क्राम्वेला-च्यासमयीं सर्वच लोक दांभिक नव्हते, कित्येक जण वास्तविक ख्रिस्ती असून अंतःकरण पूर्वक धर्मात चाल-त होते, परंतु बहुधा असें झालें होतें कीं धर्माच्या गो-ष्टी मात्र तोंडानें सांगाव्या, अंतःकरणास धर्माचा स्पर्शही असूं नये. जे चांगले ख्रिस्ती लोक होते ते बुद्धीस भ्रं-शकरणारे आनंद व विषय सोडून वास्तविक धर्माप्रमाणें चालत होते, परंतु यांचें आचरण पाहून यांसारिखें बा-ह्मात्कारें आचरण करणारेही त्याकाळीं पुष्कळ होते. त्यांच्याठायीं पाहिलें असतां खऱ्या ख्रिस्ती जनाच्या स्वभावाचा लेशही नसे, याप्रकारें धर्माचें बंड माजलें होतें. असलें बंड मोडून काढायाकरितां सत्य धर्माची प्र-वृत्ति करावी, लोकांचें . अज्ञान दूर करून त्यांस वास्त-विक सिद्धांत कळवावे, आणि धर्माचा स्वीकारकरून आपण आपल्या अंगें चांगलें आचरण करून दाखवावें, लोकांवर कृपा करावी, त्यांजबराबर नम्र स्वभावानें वर्त्तावें आणि अंतःकरण शुद्ध निर्मळ ठेवावें. याप्रमा-णें दुसऱ्या चार्लसानें करावें, तें न करितां आपण व

लोकांनी नानाप्रकारच्या मौजा माराव्या, विषय भोग करावे अशी अव्यवस्था आरंभिली. आणि असा निर्धार केला कीं लोकांस धर्माविषयीं कांहीं एक गोष्ट सांगूनये, त्यांस व्हावें तर त्यांनी धर्माचा विचार करावा अथवा करूनये, असें मत राजाच्या मनांत वागूं लागतांच लोकांच्या मनचेंच झालें. असल्या स्वेच्छ मताचा स्वीकार करा असें लोकांस सांगणें नलगे. हें मत मनांत बिंबवावयास ईश्वराची कृपा नलगे. याप्रमाणें वर्तावें असा मनुष्यांचा स्वभावच आहे ह्मणून या मतास बहुत जन मिळाले आणि सर्व जे स्वेच्छाचारी व विषयी होते त्यांस राजा फार आवडूं लागला. मग धर्म ह्मणून काय हें ज्यांच्या गावीं ही नव्हतें अशां पुरुषांस राजा अनुकूळ झाला आणि जे धर्मवान् होते त्यांस श्रम, उपद्रव देऊं लागला, तेणेंकरून ते अधिक हट्टास पेटले. ज्याच्याठायीं सरासरी धर्म होता, ते मात्र राजाचा उपद्रव पाहून राजाच्या मतास मिळाले. असें राजा करीत होता त्याजवरून त्यानें सर्व धर्मकर्म सोडून दिलें होतें असें नाहीं, तो बाह्यात्कारें मात्र धर्म चालवीत असे, त्याजवळ धर्मोपदेष्टे असत, त्यांतून कित्येक जण ईश्वरास मानावें, उत्तम कर्में करावीं असें ही लोकांस सांगत, पण सर्व उत्तम कर्मास आश्रयभूत जी धर्म बुद्धि व जो ख्रिस्तीभाव, त्याची जर अवगणना झाली असली, तर मग उपदेशेंकरून काय होणार होतें. अशी अवस्था इंग्लंड देशीं झाली होती ह्मणून बहुत्येक चांगले लोक कुमार्ग सोडून टाकण्याचा उद्योग करीत होते, असें असतांही दुसऱ्या चार्लसाचे वेळीं इंग्लंड देशीं जसें दुष्कर्म, दुराचरण, होत होतें, तसें कोणत्याही वेळीं झालें नव्हतें.

या प्रकारें धर्म प्रकरणीं चाललें होतें. असो नंतर दुसरा चार्लस राज्य करूं लागला त्या काळीं आपले जे शत्रू त्यांचें पारिपत्य करावें, आपले जे मित्र त्यांजवर कृपा करावी हें धोरण त्याणें राखिलें नाहीं. त्याचा एक मुळचा स्वभाव शांत, तशांत तो विषय भोगांत मग्न होऊन गेला असे, ह्मणून तें त्यास धोरण राहिलें नाहीं, वरकड त्यास सात्विक बुद्धि होऊन शत्रु मित्रांच्याठायीं समबुद्धि झाली होती असें नाहीं, त्यास मौजा मारायास द्रव्य मिळालें पुरे, मग उगवो किंवा मावळो त्याची काळजी त्यास फारशी नसे, तेसमयीं लार्डक्लेरेन्डन ह्मणून या राजाचा एक चांगला प्रधान असे, त्याजवर कांहीं राजाची कृपा नव्हती, कांतर राजा अव्यवस्थित अनिवार आचरण धरून राज्यास अपाय करूं लागला होता, तसें नकरितां तो प्रधान राज्याची समृद्धि इच्छित असे. नंतर आपण पोर्टुगाल देशींच्या राजकन्येस वरिलें असतां आपल्यास द्रव्य मिळेल, तेणेंकरून ख्यालीखुशाली करायास खर्च पुरा पडेल, असें मनांत आणून या राजानें त्या राजकन्येशीं लग्न केलें. त्या वेळीं मुंबई व साष्टी वगैरे कोंकणांतील प्रांत पोर्टुगीज लोकांकडेस होते, त्यांनी ते प्रांत मोंगलापासून सन पंधराशें तिसांत घेतले होते, १५३०.
त्यापैकीं मुंबई त्या कन्येस तिच्या बापाकडून आंदण मिळाली. ती सन सोळाशें एकसष्टात १६६१.
जून महिन्यांत या चार्लस राजाकडेस आली, मग त्याणें हन्राबल कंपनीच्या स्वाधीन केली, ती आजपर्यंत त्या कंपनीदारांकडेस आहे.

राजाचें लग्न झाल्यानंतर राजानें त्या लार्डक्लेरेन्डन प्रधानास निरोप दिला, आणि आपल्या मर्जीत

वागणाऱ्यां लोकांस आपले मंत्री करून ठेविले, त्यांस केबाल असें ह्मणत, केबाल या शब्दाचा अर्थ मसलत करणें. हे सर्व जण मिळून लोकांच्या नाशास्तव मसलत करीत, ह्मणून केबाल असें त्यांस बोलूं लागले. त्यांचीं नावें सरथामस् क्लिफर्ड, व लार्ड आशूली, व बकिंगह्मामचा ड्यूक व लार्ड आर्लिंगटन व लाडर्डेलचा ड्यूक.

याप्रमाणे राजाची अवस्था पाहून लोकांस मोठा त्रास आला, आणि असें झालें कीं राजास मारून आपली सत्तापूर्ववत् चालू करावी. अशा गुप्त मसलती पोपाच्या मतांत वागणारे लोक करूं लागले, तेसमयीं एक या लोकांनी मसलत केली होती ती ऐकून रोमांच उभे राहातात, पण या मसलतीचें वर्तमान मोठें विपरीत आहे, ह्मणून हीं झालीच असेल असें खचित वाटत नाहीं, तशांत तें सर्व वर्तमान येथें लिहूं लागलें असतां ग्रंथ फार वाढेल.

या दुसऱ्या चार्लसाच्यावेळीं लंडन शहरांत एक मोठा रोग उत्पन्न झाला, हा रोग सन सोळाशें
१६६५. पासष्टांत आकटोबर महिन्यास उद्भवला, एणेंकरून सत्तर हजारावर लोक मेले.

मग दुसऱ्या वर्षीं सप्तेंबर महिन्याचे तिसरे तारखेस लंडन शहरास अग्नि लागला, तेणेकरून फार अनर्थ झाला. लंडन पुलाजवळ एक्या रोटीवाल्याच्या दुकानापासून हा अग्नि उत्पन्न झाला, तो अहोरात्र तीन दिवस होता. त्याणे बहुत्येक शहर जाळून भस्म केलें. असें सांगतात कीं तेराहजार मोठीं मोठीं घरें, व नव्यायशीं देवळें जळून गेलीं. इतका हा नाश सुमारें साहशें चौपन्न बिघे जमिनींत झाला. याजवरून कोणास

काय वाटेल तें वाटो परंतु या रोगापासून व अग्नी पासून मोठे अकटोविकट अनर्थ झाले. या अग्नीने विध्वंस झाला त्याजपासून इतकें बरीक झालें कीं पूर्वी जे शहरांत रस्ते होते त्यांजपेक्षां नवीन रस्ते मोठे रुंद बांधले, तेणेंकरून वायु संचारास चांगली मोकळीक होऊन शहर मोठें आरोग्यकारक झालें, आणि मरगीचें भय फार करून नाहींसें झालें. असें आहे या पृथ्वीच्याठायीं जे जे प्रसंग घडतात ते ईश्वराचे आज्ञे वरून घडतात, त्याजविषयीं लोक हवे तसे तर्क करितात, परंतु त्यां प्रसंगापासून शेवटीं लोकांचें कल्याणच होतें. ईश्वर असले दुःखावह प्रसंग कोणत्या हेतूने घडूं देतो हें यथास्थितपणें सांगतां येत नाहीं, पण इतकें मात्र कळूं येतें कीं पाप झालें ह्मणजे असले प्रसंग घडतात. याजवरून असें सिद्ध होतें कीं इंग्लांडदेशीं पाप होऊं लागलें ह्मणून त्याच्या दंडार्थ ईश्वरानें तेथें रोग व अग्नि उत्पन्न केले. मग पुनः ईश्वरास दया येऊन तोच दंड त्या देशीं सुखावह केला. लंडन शहराची पुनः बंदिस्ती झाली, त्या दिवसापासून तर आजपर्यंत तेथें कांहीं एक मरगी उठली नाहीं.

पुढें सन सोळाशें पंच्यायूर्शींत राजास अ- १६८५.
कस्मात् अपस्मार झाला. मग त्याचें रक्त काढिलें तेव्हां त्यास गुण पडलासा वाटला, पण तो राजा थोडक्याच दिवसांत आटपला. तो एकुणसाठाव्या वर्षी मरण पावला. त्या काळीं त्यास राज्य पद प्राप्त होऊन पंचविसावें वर्ष लागलें होतें. हा राजा रोमन्क्याथलिक मतांत शिरला होता असें सांगतात, कांतर हा जेव्हां अत्यवस्थ झाला तेव्हां प्राटेस्टान्ट मताचे धर्मोपदेष्टे या-

च्याजवळ आले, त्यांच्या धर्माच्या गोष्टी याने आदरें करून ऐकिल्या नाहींत, पण रोमन क्याथलिक धर्मोपदेष्टे याच्याजवळ येतांच त्यांचा धर्मोपदेश श्रवण करून त्या मताचीं जीं कर्में होतीं तीं ही त्यांच्या हातून करून घेतलीं. या राजाचा कोणत्या मतावर विश्वास असेल तो असो, पण त्या मताच्या संस्कारें करून याच्या दुराचरणांत कांहीं अंतर पडलें नव्हतें, याजकरितां तें मत चांगलें असेल असें संभवत नाहीं. लो० हे आशीर्वाद.

## प्रश्न.

दुसऱ्या चार्लेस राजास इंग्लांड देशींच्या राज्यावर कोणत्यासालीं आणून बसविला ?

त्याला आणून राज्यपदीं स्थापण्याच्या कामांत मुख्यत्वें करून कोण होता ?

राजा येऊन कोठे उतरला ?

राजा सिंहासनावर बसून राज्य करूं लागला त्याजवरून लोकांस हर्ष झाला काय ?

राजास जे कष्ट प्राप्त झाले होते त्याजवरून तो शाहणा होऊन पुढें चांगल्या प्रकारें चालूं लागला काय ?

तर याणे कोणतें आचरण धरिलें ?

जे दुराचारी लोक होते त्यांस राजा आवडूं लागला काय ?

तो धार्मिक लोकांस अनुकूळ असे काय ?

या राजाच्या वेळीं फार पातक दुराचरण होऊं लागलें होतें काय ?

राजास संकटसमयीं जे उपयोगी पडले होते त्यांजवर तो कृपा करूं लागला काय ?

या राजाचा एक चांगला प्रधान होता त्याचें नाव काय ?

लार्ड क्लारेन्डन्वर राजाची चांगली कृपा असे काय ?

राजाने कोणाबरोबर लग्न केलें होतें ?

कोणत्या हेतूने त्या राजकन्येशीं लग्न केलें ?

मग त्या राजकन्येस तिच्या बापाकडून काय आंदण मिळालें ?

मुंबई, साष्टी, हे प्रांत कोणाकडेस होते ?

पूर्वीं त्यानीं कोणापासून घेतले होते ?

मग त्या विश्वासू प्रधानास राजाने काढून टाकिलें काय ?

मग त्याणें ज्यांस आपले प्रधान करून ठेविले ते गृहस्थ कसे होते ?

त्यांचीं नावें काय व त्यांस लोक काय बोलत ?

पोप मताच्या लोकांनी राजावर मसलत योजिली होती काय ?

या मसलतीविषयीं जें वर्तमान सांगतात तें चांगलें खात्री व्हायाजोगें आहे काय ?

बरें मोठी मरगी लंडन शहरीं कोणत्या सालीं उठली होती ?

त्या मरगीने किती लोक मेले ?

मग दुसऱ्या वर्षीं काय झालें ?

तो अग्नि कोठून उत्पन्न झाला ?

तो किती दिवस होता ?

त्या अग्नीनें किती घरें जाळलीं ?

देवळें किती जाळलीं ?

ज्या जमीनीवर जळून नाश झाला ती लांब रुंद

किती होती ?

मग लंडन शहरांत रस्त्यांची बंदिस्ती बरी झाली काय ?

मग पुढें कोठे लंडन शहरांत मरगी आली होती काय ?

राजा कोणत्या सालीं मेला ?

तो कोणत्या रोगाने मेला ?

त्याचें वय किती होतें ?

तो कोणत्या मतांत शिरला होता ?

बरें राजाचा ज्या मतावर विश्वास होता तें मत चांगलें होतें काय ?

कशावरून तें चांगलें नव्हतें ?

## पत्र २८.

चिरंजीव०- विशेष दुसऱ्या चार्लस राजानंतर त्याचा बंधु योर्कांचाड्यूक तो राजा झाला, त्याचें नाव दुसरा जेम्स्. पूर्वीं याच नावाचा एक राजा झाला होता. त्या जें वर्तमान लिहून पाठविलें त्याजवरून तुह्मास असें समजलें असेल कीं रोमन क्याथलिक मताचा उच्छेद करायास मोठमोठे भक्तिमान् धर्माध्यक्ष व चांगले चांगले ख्रिस्तीलोक यांस फार श्रम पडले, आणि त्या मताचा उच्छेद करणारांस मेरी राणीच्या वेळीं फार दुःखें प्राप्त झालीं. मग त्या वेळापासून प्राटेस्टान्ट मत इंग्लांड-देशीं चालू झालें. आतां पुढें झालेलें वर्त्तमान लिहितों. दुसरा जेम्स् राजा प्राटेस्टान्ट मतांत वागत नसे, तो क्याथलिक् मताचा होता, ह्मणून धर्म प्रकर्णीं मजवर व माझ्या राज्यावर आपली सत्ता चालावी असा त्या राजाने रोमनगरीच्या पोपास निरोप पाठविला. त्याजव-

रून लोक फार रुष्ट झाले, आणि एक बंड माजलें. तेव्हां मान मौथचा ड्यूक मी दुसऱ्या चार्लस राजाचा औरस लेंक असें बोलत असतां त्या बंडास मुख्यत्वेंकरून सामील झाला. तेसमयी लोकांस केवळ राजाचा त्रास आला होता, तशांत तो ड्यूक चांगला नवा तरणा रूपवान् डौलदार रमणीय असा असे, ह्मणून लोकांनी त्यास अनुकूळ होऊन राज्यावर बसविलें असतें, परंतु त्यास यश मिळालें नाहीं ह्मणून ती मसलत तशीच राहिली. तो प्रकार असा कीं, हा ड्यूक हालांड देशाहून येऊन डासेंट शैरास उतरला. त्या काळीं याच्या जवळ थोडकीच फौज होती, परंतु जे इंग्लिश लोक रुष्ट झाले होते ते आपल्यास येऊन मिळतील असा यास भरवसा होता, त्याजवरून बहुत्येक जण त्यास सामील झाले. नंतर राजाने त्यां लोकांवर पुष्कळ लश्कर पाठविलें, मग त्यांची त्या लश्कराबराबर सेड्जमोर येथें मोठी लढाई होऊं लागली. तेसमयीं त्या ड्युकास जय मिळेल असा रंग दिसूं लागला, पण शेवटीं राजासच जय मिळाला, आणि ते बंडवाले लोक पळून गेले. त्या बंडवाल्यांपैकीं सुमारें तीनशें त्या लढाईंत पडले आणि एक हजार पळतां पळतां मारले गेले. या प्रकारें अविचारानें आरंभलेल्या कार्याचा परिणाम झाला, पाहिलें असतां त्या ड्यूकाचा राज्याशीं कांहीं एक संबंध नव्हता, असें असतां त्याने बंड माजऊन राजास आणि त्या देशास उपद्रव दिला: हा त्याचा मोठा अपराध होय. असो पण त्यास जी दशा प्राप्त झाली तिजवरून तर त्याचा कळवळा येतो. ती लढाई संपतांच तो ड्यूक आपला जीव घेऊन पळूं लागला, तेव्हां त्याला धरायास त्याच्या पाठीस जे लागले

होते त्यांस पाठीवर घेऊन त्याने एकसारखी दाहा कोस मजल केली. शेवटीं त्याचा घोडा थकून पुढें चालेना असा झाला, मग त्याजवरून उतरून तो पायीं पळूं लागला. त्याकाळीं त्यास कोणी ओळखील ह्मणून त्याणें आपलीं वस्त्रें एक्या मेंढक्यास देऊन त्यांचीं आपण घेतलीं. मग भुकेने व श्रमाने त्या ड्युकाची केवळ ग्लानि होऊन त्यास पुढें चालवेना असें झालें, तेव्हां एक ओसाडसें शेत होतें तेथें तो रान झाडें गवत यांत लपून राहिला. इतक्यांत त्याच्या जे पाठीस लागले होते त्यांनी तो मेंढक्या ड्युकाच्या वस्त्रांनीं पाहिला, त्याजवरून त्या ड्युकाचा शिकारी कुत्र्यांनी शोध करून थांग लाविला. त्याकाळीं त्याच्या आंगावरलीं वस्त्रें मळाने माखलीं आहेत, भूक शमवायाकरितां शेतांतल्या कांहीं हिरव्या शेंगा तोडून आपल्या खिशांत घातल्या आहेत, अशा दीन अवस्थेंत तो सांपडला. मग तसाच त्यास धरून राजाजवळ नेला. त्या काळीं त्याणे राजाची फार फार प्रार्थना करून क्षमा मागितली, परंतु त्याची क्षमा नकरितां चौकशी करून त्याचा अन्याय त्याच्या पदरीं घालून शिरच्छेद केला, त्यास मारायाच्या ठिकाणीं नेलें तेव्हां त्याणे त्या मारेकऱ्यास सांगितलें कीं "बाबारे माझ्यामानेवर जो घाय घालशील तो चांगला आवेशाने घाल बरें, ह्मणजे एक्याच घायाने काम होईल, लार्ड रसेलच्या वेळीं जसे दोन घाय घालवि लागले तसें होणार नाहीं" या बोलण्यावरून त्या मारेकऱ्यास चांगला आवेश यावा तर तो उलटा घाबरून त्याच्याने फटका मारवेना असें झालें. मग एक उगाच पोंचट घाय घातला तेव्हां त्या ड्युकाने त्या लांकडावरून हळूच वर डोकें उचलिलें, जसें

काय जाणू त्या मारेकऱ्यास शब्द लावावयाकरितांच वर उचलिलें, पुनः तें डोकें त्या लाकडावर जसेंचें तसेंच ठेविलें. तेव्हां त्या मारेकऱ्यानें कित्येक फटके मारले पण तें शिर तुटलें नाहीं. शेवटीं हातांतली कुऱ्हाड टाकून तो उगाच राहिला. त्याकाळीं तें शिरच्छेदाचें काम पाहावयास जो अधिकारी नेमला होता, त्यानें धमकावून त्या मारेकऱ्याकडून पुनः कुऱ्हाड धरविली. मग दोन फटके मारतांच तें डोकें तुटून पडलें.

याच बंडाच्यावेळीं स्काटलांडदेशीं एक दुसरें ही बंड माजलें होतें. त्यांत मुख्यत्वें करून आर्ग्यैलचा ड्यूक होता. मानू मौथच्या ड्युकाचा बेत सिद्धीस जावयाकरितां हें बंड योजिलें होतें, परंतु राजाच्या लश्करानें हेंही बंड मोडून काढिलें. त्या काळीं त्या ड्युकास जखमा होऊन तो पळून एक्या तळ्यांत जाऊन गळ्या इतक्या पाण्यांत उभा राहिला, तेथें त्यास धरिलें, आणि कैद करून इडिनबर्ग ह्मणून जी स्काटलांड प्रांतीची राजधानी तेथें आणिलें. त्यास जीं जीं दुःखें झालीं तीं त्याणे मोठ्या धैर्यानें सोसलीं, शेवटीं त्याचा लोकांच्या देखत वध केला. त्या लढाईतून जे लोक धरून आणिले होते त्यांस राजाच्या लश्करांतील सर्दारांनी फार फार पीडा केल्या, आणि त्या बंडवाल्यांचा न्याय करायास जेफ्रीस ह्मणून एक न्यायाधीश नेमिला होता, तो केवळ निर्दय असे त्याणे ही बोलतां येतना अशीं दुःखें त्यां लोकांस दिलीं.

या राजाचे वेळीं धर्म प्रकरणी ही लोक फार त्रासले होते. ह्या पोपाच्या मतास अनुकूळ होऊन कोणे धर्मोपदेष्ट्यानें पोपाच्या मताची निंदा केली असतां त्यानें धर्मोपदेश करूनये, अथवा ज्याठिकाणीं त्याची

नेमणूक झाली असेल तेथें धर्मप्रकरणी कांहीं एक कर्म करूंनये असें राजा करीत असे.

नंतर राजानें एक विपरीत कर्म आरंभिलें तें असें. जो ज्या मताचा व धर्माचा असेल त्याने त्या मतांत व धर्मांत वागावें आणि धर्मप्रकरणीं ज्याचे जसें मनांत असेल, त्याने तसें करावें, ह्मणून एक ठराव करून सर्वांस कळविला. त्याजवरून असा भास होऊं लागला कीं हा थोर राजा याच्याठायीं कांहीं पक्षपात नाहीं, पण कोणी असें मानूं लागले कीं रोमन् क्याथलिक लोकांची पूर्ववत् सत्ता चालावी अशी बुद्धि धरून राजाने तो ठराव केला. त्याकाळीं पाहिलें असतां राजा त्या क्याथलिक लोकांवर फार कृपा करीत असे. पण शेवटीं त्यानें अशी आज्ञा दिली कीं धर्मप्रकरणी ज्याचे जसें मनांत असेल तसें त्याणे करावें ह्मणून जो ठराव केला आहे तो अवघ्या राज्यांतील देवळांत वाचावा. त्याजवरून धर्माधिकारी लोकांस असें वाटूं लागलें कीं या ठरावावरून आपल्या प्राटेस्टान्ट मतास अपाय होईल ह्मणून त्यांतील बहुत्येकांनी तो ठराव वाचण्याचा नाकार केला, आणि जे मुख्य मुख्य धर्माध्यक्ष होते त्यांतील सातांजणांनी एक विनंतीपत्र लिहून राजास पाठविलें. त्यांत मजकुर कीं तो ठराव देवळांत [illegible] असतां आह्मी जाणूनबुजून अधर्म केला असें होईल, आणि त्या वाचण्याने प्राटेस्टान्टमतास अनर्थ प्राप्त होतील, ह्मणून आह्मी तो ठराव कसा वाचावा. असें त्यांचें पत्र येतांच राजानें मोठा क्रोध करून त्यां सातांजणास किल्यांत पाठवून दिलें, त्याजवरून राज्यांत मोठा कल्लोळ झाला, आणि प्राटेस्टान्टमतांत जे चांगले चांगले होते त्यां सर्वांत त्यां मुख्य ध-

र्माध्यक्षांची ख्याती होऊन मोठी प्रशंसा झाली. मग त्यांनी दंगा केला असा त्यांजवर आरोप ठेवून वेस्टमिंनिस्टर्च्या दरबारांत त्यांची चौकशी सुरू झाली. त्याकाळीं तेथें जे पंच होते त्यांनी सारीरात्र त्या सातांजणांच्या आरोपाचा विचार करून शेवटीं दरबारीं येऊन सांगीतलें कीं विचार करून पाहतांना त्यांजवर अन्याय कांहीं शाबूत होत नाहीं. त्याजवरून त्या दरबारांत अवघे लोक आनंदाने टाळ्या पिटूं लागले. तो उल्हासाचा शब्द बाहेर त्या लोकांनीं ऐकून अवघ्या लंडनशहरांतें आनंदाचें वर्तमान प्रगट केलें. त्याकाळीं राजा हनूस्लवूहीथ् ठिकाणीं तळ देऊन राहिला होता, तेथें राजानें तो आनंदध्वनि ऐकून कोणेएकास पुसलें कीं हें काय आहे ? त्याणे उत्तर केलें कीं कांहीं नाहीं, मुख्य धर्माध्यक्ष सुटले ह्मणून शिपाईलोक आनंदशब्द करीत आहेत. तें ऐकून राजा बोलूं लागला हें काय तुमच्यामतें कांहींच नाहीं, हें तर त्यांस फारच झालें.

याप्रकारें राज्यांत अव्यवस्था झाली तेव्हां त्यावेळीं प्रीन्सअफआरेन्ज ह्मणून एक वलंदेज राजा होता, त्या राजास उठवून तो हें राज्य घ्यावयास येई असें करावें, असें केलें तरच प्राटेस्टान्ट धर्म राहतो आणि राज्यास जे अनर्थ होणार त्यांचें निवारण होतें, असें जाणून लोक त्याला आणायाची मसल... करू लागले. तो राजा या राजाचा जांवई होय, पण हेंच नातें लक्षांत ठेवून त्यास बोलाविलें असें नाहीं; तर तो राजा प्राटेस्टान्ट मताचा असें समजून बोलाविलें.

नंतर तो राजा मोठी फौज घेऊन हालंड देशाहून येऊन डिवन्‌शैर येथें नवेंबराचे पांचवे तारखेस उतरला, तेथें बहुत दिवस लोकांची वाट पाहत राहिला,

तेव्हां कितीएक लोक त्यास येऊन मिळाले. मग त्याची मसलत पार पडायाजोगा रंग दिसूं लागला, त्याजवरून गावांतलेही मुख्य मुख्य लोक येऊन त्यास सामील झाले. त्याकाळीं त्याणें व्हावें तें करावें अशी त्याजकडेस सिद्धता झाली. इकडे जेम्स राजाच्या पक्षास जे होते त्यांतील बहुत्येकांनीं यास सोडून दिलें, याची कन्या आन् आणि तिचा नवरा डेन्मार्कदेशींचा राजपुत्र तींहीं यास टाकून त्या विलियम राजाच्या पक्षास मिळालीं. त्याकाळीं, तें वर्तमान ऐकून जेम्स राजास परम खेद प्राप्त झाला, आणि असें बोलूं लागला कीं अहः हः माझ्या पोटच्या पोरानीं कीं हो मला टाकून दिलें.

असा प्रसंग प्राप्त होतांच त्यास किती एकांनीं सांगितलें कीं आतां आपण राज्य सोडून जावें याजवरून त्याणें आपली राणी व आपला मुलगा हीं फ्रान्सदेशीं पाठऊन दिलीं. तीं तेथें सुखरूप पोहोंचलीं, पण राजाचें जाणें घडलें नाहीं. राजा जात होता इतक्यांत त्यास धरून कैद करून माघारें आणिलें, आणि रोचेस्टर ह्मणून एक शहर आहे तेथें ठेविलें. परंतु तेथून तो पळून फ्रान्स देशीं गेला, याप्रकारें जेम्स राजा राज्य सोडून गेला तेव्हां असें ठरलें कीं आरेंजचा राजा व त्याची स्त्री या उभयतांनीं विलियम राजा आणि मेरी राणी या नावानें राज्य करावें, हा प्रसंग सोळाशें आ-
१६८८ ठ्यायूशींत घडला लोभ० हे आशीर्वाद.

---

# प्रश्न.

दुसरा चार्लस कोणत्या वर्षीं मरण पावला ?

त्यानंतर कोण राजा झाला ?

दुसरा चार्लस व दुसरा जेम्स यांचें परस्पर काय नातें ?

दुसरा जेम्स प्राटेस्टान्टमतास अनुकूळ होता किंवा रोमन क्याथलिक् मतास अनुकूळ होता ?

बरें या राजाच्यावेळीं कांहीं बंड झालें होतें काय ?

त्या बंडांत मुख्यत्वेंकरून कोण होता ?

बरें तो मान्मौथचा ड्यूक कांहीं फौज घेऊन आला होता काय ?

मग त्याची राजाबराबर कांहीं लढाई झाली काय ?

कोठें झाली ?

तेव्हां जय कोणास मिळाला ?

बरें मान्मौथच्या ड्युकाचा राज्याशीं कांहीं संबंध होता काय ?

सेड्जमोर्ची लढाई संपल्यानंतर त्या मान्मौथच्या ड्युकाचें काय झालें ?

त्या ड्युकाचा शिरछेद केला काय ?

बरें त्याकाळीं स्काटलांड मांतीं कांहीं बंड माजलें होतें काय ?

त्या बंडांत मुख्य कोण होता ?

आर्जिलच्या ड्युकाचें काय झालें ?

सेड्जमोर येथील व दुसऱ्या ठिकाणांतील जे बंडाचे लोक धरून आणिले होते त्यांस राजाच्या लश्करांतील सरदारांनी काय केलें ?

त्यां बंडवाल्या लोकांचा इन्साफ करायास कोण न्यायाधीश नेमिला होता, तो स्वभावानें कसा होता ?

त्याणें त्या लोकांस काय केलें ?

राजा पोपाचें मत चालू करायास अनुकूळ झाला होता काय ?

जे धर्मोपदेष्टे रोमन् क्याथलिक् मताची निंदा करीत त्यांस तो राजा काय करी ?

मग राजानें सर्व लोकांस कोणता ठराव जाहीर करविला ?

रोमन् क्याथलिक् मत पूर्ववत् चालू व्हावें ह्मणून ही अशी युक्ति राजानें काढली होती असें कोणी मानीत काय ?

बरें राज्यांतील सर्व देवुळांत तो ठराव वाचावा ह्मणून राजानें आज्ञा दिली होती काय ?

मग तो ठराव वाचण्याचा नाकार कोणी केला ?

कितीजणांनी केला ?

त्यांस काय केलें ?

मग ते सुटले कीं नाहीं ?

त्यांचें सुटल्याचें वर्तमान ऐकून लोकांस मोठा आनंद झाला काय ?

राजा त्याकाळीं कोठे होता त्याणे त्या आनंदाचा कल्लोळ ऐकिला काय, त्याजवरून तो काय बोलिला ?

प्राटेस्टान्ट धर्माचें रक्षण व्हावें ह्मणून लोकांनी दुसरे कोणास आणून राज्यावर बसवावें असा बेत केला काय ?

त्यांनीं कोणास बोलाविलें ?

इंग्लांडच्या राजाचें व आरेन्जच्या राजाचें काय नातें ?

मग तो राजा इंग्लांडदेशीं आला काय ?

तो कोठें उतरला होता ?

कोणत्या महिन्याच्या कोणत्या तारखेस तो येऊन उतरला ?

मग त्यास लोक सामील झाले काय ?

राजास आरेंजचा राजा आल्याचें व आपल्या मुलांनी आपल्यास सोडल्याचें वर्तमान ऐकून काय झालें ?

मग त्या जेम्स राजाचें काय झालें ?

त्याच्या स्थानीं आरेंजच्या राजानें राज्य करावें असें ठरलें काय ?

कोण्या नावानें राज्य करावें असें ठरलें ?

त्याचे राणीचें नाव काय ?

हा प्रसंग कोणत्या सालीं झाला ?

## पत्र २९.

चिरंजीव०- विशेष दुसरा जेम्स राजा राज्य टाकून गेला त्याकाळीं विलियम राजा व मेरी राणी यांस त्या राज्यावर बसविलें. पोपमताचा राजा नसावा, आपल्या प्राटेस्टान्ट धर्माचा राजा असावा असें इंग्लीश लोकांच्या मनांत फार वागत होतें, त्याप्रमाणें जेम्स राजा नाहींसा होऊन विलियम राजा आणि मेरी राणी यांस राज्य प्राप्त झालें, त्याजवरून इंग्लीश लोकांस मोठा आनंद झाला. परंतु ऐर्लंडकरांस असा आनंद झाला नाहीं, कारण त्यांत बहुत्येक पोप मताचे होते, ते त्या जेम्स राजास अनुकूळ असत. मग तो राजा ऐर्लंडास जाऊन त्या लोकांस मिळाला, त्याकाळीं तेथें जी पूर्वीची फौज होती ती त्या राजास सामील झा-

ली, आणि त्याणेंही एक दुसरी नवी फौज जमा केली. मग त्या दोन्ही फौजा एक होऊन ऐर्लंडांत जे विलियमाच्या पक्षाचे लोक राहत होते त्यांस उपद्रव करूं लागला. तेव्हां त्यां लोकांतून बहुत्येकजण त्या उपद्रवाच्या भयानें ऐर्लंड सोडून स्काटलांडास व इंग्लांडास गेले, आणि दाहा हजार लोक ऐर्लंडचे उत्तरेस लंडन डेरी ह्मणून एक शहर आहे त्यांत शिरून शत्रूस शरण नजातां भांडून मरावें असा निश्चय करून तेथेंच राहिले. त्याजवरून जेम्स राजानें त्या शहरावर हल्ला केला, पण त्या शहरांत जे लोक शिरले होते ते जेम्स राजाबरोबर मोठ्या निकरानें लढले. त्या शहराची बंदिस्ती पाहिली असतां कांहीं मजबूत नव्हती, परंतु त्यां लोकांचा विलियम राजाविषयीं फार निर्भर व त्याचें शूरत्व व धैर्यही तसेंच, त्या पुढें जेम्स राजाचा कांहीं उपाय चालेनासा झाला. मग तो त्या शहरास वेढा घालून बहुत दिवस बसला, त्यामुळें त्या लोकांत जिकडे तिकडे रोग उठला. तेसमयीं आपला जीव वांचवायाकरितां घोडीं, कुतरीं, व जेणेंकरून प्राण राहील असले पदार्थ खाऊन ते राहिले होते. अशा दुःखांत असतां त्यांचा निर्वाह व्हावयाजोगे पदार्थ भरून एक तारूं विलियमाकडून रवाना झालें, तें तारूं त्यां लोकांस पोंहचून त्यांचा बचाव झाला. तेसमयीं जेम्स राजानें त्या नगराभोंवता वेढा घातला होता तो तेथून उठविला.

नंतर जेम्स राजा व त्याचे पक्षाचे लोक त्या प्राटेस्टान्ट धर्माचा अभिमान वागविणाऱ्या लोकांस उपद्रव देत होते, त्याजवरून विलियमानें ऐर्लंडावर स्वतां स्वारी केली. तेसमयीं बोईना नदीच्या एक्या कांठीं

विलियमाचें लश्कर व एक्या काठीं जेम्स राजाचें लश्कर अशीं दोन्हीं लश्करें समोरासमोर तळ देऊन एकमेकांवर हल्ला करण्याच्या बेतांत होतीं, इतक्यांत विलियम कांहीं लश्कर घेऊन घोड्यावर बसून त्या नदीच्या तिरानें बाहेर जात होता, त्याजवर शत्रूचे लश्करांतून एक तोफ सोडली, तेणेकरून त्याचे सोबतींतले कित्येक जण मेले गेले, व त्याच्याही खांद्यास जखम झाली. त्यावेळीं असा गलका झाला कीं खुद्द विलियम पडला, त्याजवरुन त्याच्या लश्करांत मोठा आकांत झाला. तें वर्तमान ऐकून विलियम घोडा पिटून आपल्या सैन्याचा तळ पडला होता तेथें आला. तेव्हां त्याला पाहून सर्वांस धैर्य येऊन युद्धाविषयीं मोठा उत्साह झाला. मग दुसरे दिवशीं प्रात:काळीं विलियम त्या नदीचे पलीकडे जाण्याविषयीं मार्ग करूं लागला. त्याला शत्रूकडून अटकाव होतांच युद्धास आरंभ झाला, त्या युद्धांत जेम्स राजाचा मोड होऊन विलियमास जय मिळाला. याप्रमाणें जेम्स केवळ निराश झाला असतांही त्याच्या पक्षाचे जे लोक होते ते त्याच्याकरितां मोठ्या शौर्यानें भांडत होते. त्या क्याथलिक मताच्या लोकांनीं बहुत्येक लढाया केल्या, शेवटीं लिमिरिक शहर विलियमाच्या हातीं जाऊं नये ह्मणून ते लोक फार भांडले, परंतु उपाय चालेना, तेव्हां तें शहर विलियमाचे स्वाधीन केलें. मग विलियमानें त्या लोकांच्या सोईचा त्यांशीं ठराव केला.

जेम्सच्या पक्ष्याच्या लोकांशीं व विलियमाशीं भांडण लागलें होतें तेसमयीं जेम्स फ्रान्सदेशीं होता, तेथला राजा चौदावा लुईस व जेम्स हे परस्परें स्नेही असत, ह्मणून फ्रान्सदेशीच्या राजानें जेम्स राजाला

जो राजा त्या राज्यावर बसविला त्याचे राणीचें व जेम्सराजाचें काय नातें ?

विलियम राजा व त्याची राणी मेरी हीं कोणत्या धर्मानें वागत होतीं ?

जेम्स राजा जाऊन तें राज्य विलियम राजा व मेरीराणी यांच्या स्वाधीन झालें, त्याजवरून इंग्लीश लोकांस आनंद झाला काय ?

त्यांस असा आनंद कां झाला ?

बरें असाच आनंद फ्रेन्च लोकांस झाला काय ?

त्यांस कां झाला नाहीं ?

जेम्स राजा ऐर्लंड प्रांतीं गेला होता काय ?

जेम्स राजानें व ऐर्लंड प्रांतांतल्या त्याच्या पक्षाच्या लोकांनीं कोणत्या शहरास वेढा घातला ?

लंडन डेरी शहरास वेढा घातला होता त्यावेळीं काय काय वर्तमान घडलें तें सांगावें ?

जेम्स राजा व ऐर्लंड प्रांतीचे क्याथलिक् मताचे लोक हे विलियमाकडल्या प्राटेस्टान्ट मताच्या लोकांस उपद्रव देत असत काय ?

जेम्स राजाची व विलियमाची कोठे लढाई झाली ?

कोणास जय मिळाला ?

शेवटीं जेम्स राजाकडले क्याथलिक् लोक कोणत्या शहरांत राहून विलियमाशीं भांडत होते ?

मग जेम्स राजानें आपल्या आयुष्याचे दिवस कोठे राहून घालविले ?

फ्रान्स देशींचा राजा जेम्स राजास अनुकूळ झाला होता काय ?

त्यावेळीं फ्रान्सदेशीं राजा होता त्याचें नाव काय ?

जेम्स राजास इंग्लांडच्या गादीवर बसविण्यावि-

यर्थी त्या फ्रान्सदेशांच्या राजानें कांहीं उद्योग केला काय ?

मग तो उद्योग सिद्धीस गेला काय ?

जेम्स राजानें आपल्या आयुष्याचे दिवस कोणत्या उद्योगानें घालविले, तो कोठे मेला, कोणत्या सालीं मेला ?

बरें विलियम राजा मोठा शिपाई होता काय ? आणि त्यानें राज्यासनीं बसल्यानंतर आपले दिवस लढायाच करून घालविले काय ?

त्यानें बहुतकरून कोणाशीं लढाया केल्या ?

तो कशानें मेला ?

तो कोठे मेला ?

कोणत्या सालीं मेला ?

मेरी राणी कशानें मेली ?

---

## पत्र ३०.

चिरंजीव०—विशेष दुसरा जेम्स राजा इंग्लंडचें राज्य सोडून गेला, त्या काळीं विलियम राजा व त्याची राणी मेरी, जी त्या दुसऱ्या जेम्स राजाची कन्या यांस त्या राज्यावर बसविलें, त्यांचें वर्तमान तुह्मास मागल्या पत्रांत कळविलें; आतां पुढें झालें तें वर्त्तमान लिहितों. मेरी राणीने आपल्या बापाचा क्याथलिक् धर्म सोडून प्राटेस्टान्ट धर्म स्वीकारिला होता, ती जर मरण पावली नसती तर तिच्यां नवऱ्याच्या मागें तिणेच तें राज्य चालविलें असतें. विलियम राजाच्या पोटीं कांहीं संतान नव्हतें, तो मेल्यानंतर आन्ना त्या राज्या-

वर बसविलें. ही त्या जेम्स राजाची कन्या, हीप्राटेस्टा-न्ट धर्म चालवीत असे. जेम्स राजाचे जे दुसरे दायाद होते ते क्याथलिक् धर्मांत वागत ह्मणून त्यांतून कोणे एकास ही राज्य करूं दिलें नाहीं. त्यानी राज्य घेण्याविषयीं फार उद्योग केला, परंतु तो सिद्धीस गेला नाहीं; कां तर इंग्लीश लोकांस प्राटेस्टान्ट धर्माची गोडी लागून त्यांनी असा ठराव केला होता कीं क्याथलिक् धर्माच्या मनुष्याने इंग्लांड देशींचें राज्य करूंनये, ह्मणून जेम्स राजाच्या दायादांस राज्य मिळालें नाहीं. परंतु ते आपल्या ठिकाणी आपणास राजे, राजपुत्र, असें ह्मणवीत, ह्मणून त्यांस इंग्लीश लोक प्रिटेन्डर ह्मणजे तोतया असें बोलत. याचें कांहींसें वर्तमान पुढल्या पत्रांत कळवीन.

आन् राणी आसनारूढ झाली त्याकाळीं तिचें वय अडतीस वर्षांचें होतें. इच्या पूर्वींचा विलियम राजा मोठा शिपाई असे, त्याच्यावेळीं जशा फार लढाया झाल्या तशा या आन् राणीच्याही वेळीं लढाया झाल्या या राणीस पाहिलें असतां चांगलें लढतां येत होतें असें नाहीं, पण मार्लबराचा ड्यूक ह्मणून एक प्रतापवान् सेनापति या राणीकडे होता, त्याणें फ्रेंच लोकांशीं फार लढाया केल्या. त्या लढायांत त्या सेनापतीच्या हातून फ्रेन्च लोकांचा बहुधा मोडच झाला. इंग्लांडचा राजा विलियम मरून गेला, तें राज्य बायकोच्या स्वाधीन झालें, आतां आपल्यास कसूचें भय असें फ्रान्सदेशींचा राजा चवदावा लुईस आपल्या मनांत मानीत होता, पण हें माझें मानणें खोटें असें त्याच्या लौकरच अनुभवास आलें. तें असें, इंग्लीश लोकांचें जें शूरत्वाविषयीं नाव झालें तें तसेंच चालवावें

असा आनू राणीनें निश्चय केला, आणि त्या निश्चयाप्रमाणें करण्याविषयीं राणीला त्या मालूबराच्या ड्युकाचे स्त्रीने प्रवृत्त केलें. त्याजवरून तो ड्यूक राणीचा सेनापति मोठ्या आवेशाने लढूं लागला, सारांश आनू राणीच्या वेळीं इंग्लांडदेशीं लढाईचा फारच उद्योग चालला होता. ते समयीं फ्रेन्च लोकांशीं व इंग्लिशांशीं ज्या लढाया झाल्या त्या लढायांत बहुत वेळां इंग्लिशांस जय मिळाला, आणि फान्च देशींचीं बहुत शहरें इंग्लिशांच्या हस्तगत झालीं, तेणेंकरून इंग्लिशांकडल्या सेनापतीची व सेनेची व इंग्लीश लोकांची फार ख्याति झाली, परंतु असल्या लढाया करून इंग्लीश लोकांस कोणता लाभ झाला असेल व काय सुख मिळालें असेल तें असो, मला तर तें सांगतां येत नाहीं.

माल्बराच्या ड्युकाने ज्या लढाया केल्या, त्यांत ब्लेन्हिमची लढाई मोठी नामांकित झाली. जर्मनी देशीं डान्यूब नदीच्या जवळ ब्लेन्हिम ह्मणून एक गांव आहे, त्याच्या जवळ ही लढाई झाली ह्मणून इला ब्लेन्हिमची लढाई असें ह्मणतात. त्या लढाईत शत्रूचा केवळ पराभव होऊन माल्बराच्या ड्युकास जय प्राप्त झाला, त्याजवरून राणीस आणि इंग्लीश लोकांस मोठा आनंद होऊन आक्स्फर्डाजवळ उडस्टाक् ह्मणून एक स्थळ आहे तें, व शिकार खेळावयास एक चांगली रमणीय जागा, असें त्या ड्युकास दिलें, व त्या जागेंत मोठा खर्च करून एक चांगला वाडा त्या ड्युकास बांधून दिला. तो वाडा अझून त्या ड्युकाच्या वंशाकडेस आहे. ब्लेन्हिमच्या लढाईवरून तो वाडा ड्युकास मिळाला ह्मणून त्या वाड्यास ब्लेन्हीमचा वाडा असें ह्मणतात.

या प्रकारें इंग्लिशांच्या प्रतापवान् सेनापतिचें व शूर शिपायांचें वर्णन केलें, आतां इंग्लिशांकडेस लढाऊ गलबतांच्या सेनेवर जे नामांकित सेनापति व खलाशी लोक होते, त्यांचें वर्णन करितों. आन् राणीच्या राज्याचा आरंभ झाला त्याकाळीं इंग्लीश लोकांची समुद्रांत फारशी चढती नव्हती, नंतर ते समुद्रांत यशस्वी झाले. असो पण त्याकाळीं बेन्बौ ह्मणून एक शूर आडमिराल होऊन गेला, त्याची गोष्ट सांगतों. सांप्रतकाळींचे जसे आडमिराल लढतात त्याप्रमाणे तो लढला, परंतु त्याच्या हाताखालीं जे सरदार होते त्यांनी फार वाईट काम केलें. हल्लीं जे गलबतांवर कप्तान् असतात, त्यांतून तसलें कर्म कोणी ही करणार नाहीं, तो प्रकार सांगतों.

बेन्बौच्या स्वाधीन दाहा गलबतें करून त्यांस शत्रूकडल्या व्यापारी गलबतांस उपद्रव द्यायाकरितां वेष्ट इन्डीस देशाजवळ ठेविलें होतें. तेसमयीं आपण जा समुद्रांत आहों त्या समुद्रांत फ्रेंचाकडला आडमिराल आपल्याच इतकी फौज घेऊन आहे, असें बेन्बौस समजलें. तेव्हां शत्रूकडलीं गलबतें बेन्बौचे दृष्टीस पडतांच याणे आपल्या गलबतांची हार उभीकरून त्या शत्रूच्या गलबतांशीं भांडूंलागला, पण थोडक्याच अवसरांत याच्याकडलीं गलबतें मागें हटलीं, आणि शत्रूकडला अवघा तोफांचा मार या एकट्यावर पडूं लागला. असेंही असतां हा शत्रूस तोंड देऊन अर्धरात्रपर्यंत लढला. नंतर असा निश्चय केला कीं उदईक पाहांटेस शत्रूवर हल्ला करावा, पण पाहांटेस पाहतो तों आपल्या मदतीस एक गलबत मात्र राहिलें आहे, आपलीं सारीं गलबतें आपल्यास टाकून गेलीं. असें झालें तथा-

पि तो शूर आडमिराल त्या एकच्या गलबतांनिशीं शत्रूच्या पाठीस लागून चार दिवसपर्यंत भांडत होता, शेवटीं मोठी निकराची लढाई झाली. तेसमयीं तोफेच्या गोळा येऊन याचा एक पाय उडून गेला, तेव्हां याणे आपणास त्या गलबताच्या मजल्यावर झोळी होती तेथें नेऊन ठेवविलें. शेवटीं आपलें जहाज जर्जर होऊन पुढें चालेनासें झालें तोंपर्यंत लढण्याविषयीं हा त्या झोळींतून हुकूम करीत होता.

ही लढाई होत असतां बेन्बौचा एक सरदार येऊन ह्मणूं लागला कीं, आपला पाय मोडून गेला, त्याजवरून आह्मास मोठें दुःख झालें. तेसमयीं बेन्बौने उत्तर केलें कीं मलाही तसेंच दुःख झालें आहे, परंतु एकतर काय दोन्ही पाय मोडून जावोत, पण आज अपेश दृष्टीस न पडो. दुसरा गोळा येऊन मला घेऊन गेला तरीं तुह्मी आपली मर्दायी सोडून देऊं नका, लढून फत्ते करा कळलें. नंतर तो बेन्बौ आडमिराल त्या जखमेने लौकरच मरण पावला. मग जे सरदार त्यास सोडून गेले होते, त्यांस मोठी शिक्षा मिळाली. त्यांतून दोघां जणास तर प्लैमोथ येथें चौकशी होऊन जो दंड ठरविला त्या प्रमाणें तोफेच्या तोंडीं देऊन उडविलें.

या आन् राणीच्या वेळीं जिब्राल्टर शहर इंग्लिशांनी घेतलें. तुह्मी युरोपखंडाचा नकाशा पाहिला असतां हें शहर तुह्मास कळूं येईल. हें स्पेन् देशाच्या अगदीं खालच्या अंगीं दक्षिणेस आहे. हें सेर्जॉर्ज रूकाने स्पेन्करांपासून घेतलें, या शहराची जशी बंदोबस्ती आहे तशा बंदोबस्ताचें दुसरें शहर या पृथ्वींत असेल किंवा नसेल. याजकरितां हें शहर हस्तगत व्हावयाकरितां मोठें तुंबळ युद्ध झालें, हें इंग्लिशांच्या स्वा-

धीन झालें. त्या दिवसापासून आजपर्यंत यांजकडेसच आहे. भूमध्यसमुद्रांत प्रवेशकरितां जो समुद्राचा अरुंद फांटा लागतो त्या फांट्यावरच तें शहर आहे, ह्मणून त्या शहराच्या योगानें इंग्लीश लोक त्या भूमध्य समुद्रांत बलवान् होऊन मोठा अंमल करूं लागले.

या आन् राणीच्यावेळीं ज्या गोष्टी घडल्या आहेत, त्या सर्व लिहूं लागलों असतां ग्रंथ फार वाढेल, आणि तुह्मास जीं लहान पत्रें लिहून पाठवितों तो बेत राहणार नाहीं. त्याकाळीं लढाया व राजप्रकरणीं विचार, मसलती, व प्रधानांची उलटापालट, व व्हिग्स आणि टोरीस्, ह्मणून जे दोन पक्ष झाले ते, व तसेच दुसरे प्रसंग, हीं सर्व वर्तमानें सविस्तर लिहून पाठविलीं, तर तीं तुह्मास जशीं पुढें चांगलीं गोड लागतील, तशीच तीं आतां गोड लागणार नाहींत. असो या आन् राणीच्या वेळेस इंग्लांड व स्काटलांड हे दोन्ही प्रांत एक केले. इंग्लांडचा राजा पहिला जेम्स हा स्काटलांडचाही राजा असे, यां दोहों राज्यांचा तो वास्तविक वारस. त्या राजाच्या वेळापासून हीं दोन्हीं राज्यें एक्याच राजाच्या स्वाधीन असत, पण यांची वहिवाट वेगळाली होत असे, व यांच्या पार्लियामेन्टाच्या सभाही वेगळाल्या होत असत. ही निरानिराळी वहिवाट मोडून दोन्हीं राज्यें एकच केलीं असतां चांगलें सुखावह होईल, असें जाणून त्यां दोहों राज्यांचें एक राज्य केलें, परंतु हें कृत्य करिताना फार वादप्रतिवाद झाले, व बहुत दिवस लागले, मग हें कृत्य बहुत्येक लोकांस मान्य झालें, आणि त्यांचे स्वार्थ सिद्ध होऊन उभय प्रांतांतील लोकांचें मोठें हित होऊं लागलें.

नंतर लंडन शहरांत व त्या शहराच्या सभोंवतीं

पन्नास देवुळें बांधावीं असें या आनू राणीच्या वेळेस ठरलें. हा ठराव झाला हा लोकांस मोठा हितावह होय. लंडन शहरांत लोक पुष्कळ होऊन त्यां लोकांस ईश्वराचें भजन करावयास देवळांत जागा पुरेना असें झालें होतें, तेसमयीं नवीन देवुळें बांधावीं लागलीं; कांतर लोकांनी ईश्वरास भजणें सोडून दिलें ह्मणजे त्यांस शास्त्रांत जें कर्तव्य सांगितलें आहे त्याचें स्मरण राहत नाहीं. अशी अवस्था प्राप्त झाली ह्मणजे लोक व्हावे ते अपराध करूं लागतात, याजकरितां राज्यांतील सर्व लहान थोरांस ईश्वराच्या भजनाकरितां देवळांत जागा असावी. मग त्यांची मर्जी असल्यास ते त्या देवळांत जातील अथवा न जातील. देवूळ इत्यादि भजन करायाचीं साधनें असतां लोकांनीं ईश्वरास भजणें सोडून दिलें तर त्याचें फळ ते भोगितील, त्याचा दोष राजाकडेस नाहीं.

मग त्या ठरावापैकीं कित्येक देवुळें बांधलीं बाकीचीं बांधणें तशींच राहिलीं, याजकरितां लंडनशहराच्या जवळ देवुळांची सोई नव्हती, त्यामुळें लोकांस फार अडचण होत असे, आणि अलीकडेस तर शहराची वस्ती मोठी झाल्यामुळें देवळांची फारच गैर सोई झाली होती. पण या थोडक्यादिवसांत ईश्वरकृपेनें बहुत नवीं देवळें झालीं, त्यामुळें चांगलें झालें. आतां कोणी देवळाच्या अडचणीमुळें देवळांस जाण्यांत अंतर करीत नसेल. “ अहाहा ईश्वराचें भजन करावयास व ईश्वराची आज्ञा समजून घ्यावयास सर्वजण जर देवळास गेले, तर फारच चांगलें होईल. ”

आनूराणीस बहुत प्रसंगीं जय मिळाला व राज्य

चांगलें समृद्धीने नांदूं लागलें, पण तिच्या दरबारीलोकांत कलह उत्पन्न होऊन वैमनस्यें पडलीं आणि मधानाची उलटा पालट झाली तेणेकरून तिला बहुत श्रम होऊन दुःख झालें. कोठे या पक्षाचे लोक आवडते व्हावे, कोठे त्यापक्षाचे लोक आवडते व्हावे, आपल्यास अनुकूळ होऊन जे आपले केवळ हित इच्छिणारे तेच मसलती कुबुद्धिकरून आपल्या इच्छेस आड येऊं लागावे. असल्या अडचणी पडूं लागल्या तेणेकरून तिचें शरीर क्षिणूं लागलें, आणि राज्यकारभाराची मेहेनत व चिंता तिला सहन होईनाशी झाली. मग असतां असतां तिला कांहीं सुचूं नये असें झालें, तेव्हां वैद्यांनी तिला उपचार करून आपली पराकाष्ठा केली, पण कांहीं गुण आला नाहीं.

नंतर सन सतराशें चौदांत जुलई महिन्याचे तेरावे तारखेस तिला औषधाने कांहीं समाधानसें वाटलें, तेव्हां ती सुमारें आठवरांवर बिछान्यांतून उठून जरा हिंडूं लागली. मग तिच्याच खोलींत एक मोठें घड्याळ होतें त्याकडेस कांहीं वेळ न्याहाळून पाहूं लागली तेसमयीं तिच्या एके सखीने पुसलें कीं आपण इतकें न्याहाळून तें घड्याळ पाहातां तर त्यांत आपल्यास काय नवल दिसलें, त्याजवरून राणीनें कांहीं उत्तर दिलें नाहीं. आणि मरतेवेळेस जसें कोणी पाहूं लागते त्याप्रमाणें ती त्या सखीकडेस पाहूं लागली. मग अशी ती राणी पहात आहे इतक्यांत तिला अपस्मार होऊन पडली, तेव्हां डाकटर मिड ह्मणून वैद्य होता त्याणे उपचार करितांच ती कांहींशी सावध झाली. नंतर अवघी रात्र बेशुद्ध पडली, दुसऱ्या दिवशीं बारावरांपासून तर एक वरापर्यंत कांहीं धुग धुगीशी दिसूं लागली, पण

१७१४.

दुसऱ्यादिवशीं पहांटेस तिणे प्राण सोडला. त्याकाळीं तिचें वय अट्ठेचाळीस वर्षांचें होतें, तिणें बारावर्षें राज्य केलें.

आनूराणीचें डेन्मार्क देशींच्या राजाशीं लग्न झालें होतें, परंतु या राणीस जसा इंग्लांडच्या राज्याचा अधिकार तसा तिच्या नवऱ्यास त्या राज्याचा अधिकार नव्हता. तें राज्य आनू राणीस आपल्या बापाच्या संबंधानें मिळालें ह्मणून तिणे एकटीनेच राज्य केलें. तिच्या नवऱ्याचा इंग्लांडच्या राज्याशीं कांहीं एक संबंध नसे.

आनू राणीस जीं मुलें झालीं होतीं तीं तिच्या अगोधरच मेलीं, तेव्हां तिच्या मागें राज्यावर कोणास बसवावें असा विचार पडला. राणी राज्य करीत असतांच या गोष्टींविषयीं वाद प्रतिवाद चालले होते. नंतर कित्येकांचें ह्मणणे असें पडलें कीं, दुसऱ्या जेम्स राजाच्या वंशांतील पुरुषानीं राज्य करावें, जे पोपाच्या धर्मास अनुकूळ नव्हते ते बोलूं लागले कीं, जो राजाचा वंश प्राटेस्टान्ट धर्मांत वागत असेल त्या वंशास राज्यावर बसवावें, असा हानोवर प्रांतांचा मांडलीक राजा आहे, याजकरितां तो या राज्यासनीं बसवावयास योग्य होय.

जे लोक त्या *जेम्स राजाच्या वंशाकडले होते त्यां लोकांस जाकोबैट्स ह्मणत. जे हानोवरच्या राजाकडले होते त्यांस हानोविरियानूस ह्मणत. यां लोकांचे उभयपक्षीं फार कलह झाले. ते आतां येथें सांगितलेच पाहिजेत असें नाहीं. राज्यांतील बहुधा सर्व प्रजांच्या मतें हानोवरचा राजा आपल्यास राजी

* जाकोब हें पहिलें जेम्साचें नाव.

व्हावा असें होतें. त्यांचा प्राटेस्टान्ट मताच्या राजाकडेस फार भर असे. याजकरितां त्या हानोवरच्या राजालाच सिंहासनीं बसविला. त्याचें नाव पहिला जार्ज, त्याचें वर्त्तमान दुसऱ्या पत्रांत लिहून पाठवूं. लो० हे आशीर्वाद.

---

## प्रश्न.

आन् राणी कोणत्या वर्षीं राज्य करूं लागली ?

ती कोणाची लेंक ?

दुसऱ्या जेम्स राजाच्या लेंकास राज्यावर कां बसविलें नाहीं ?

दुसऱ्या जेम्स राजाच्या लेंकास राज्यावर बसविण्याचा कांहीं कोणी उद्योग केला काय ?

बरें त्या जेम्साचा लेंक राज्यास योग्य असें पोप मताच्या लोकांचें बोलणें पडलें काय ?

बरें इंग्लिश लोक त्या राजाच्या लेंकास काय बोलत ?

आन् राणी राज्य करूं लागली तेव्हां ती किती वर्षांची होती ?

आन् राणी काय फार लढाया करीत असे ?

तिच्याकडला सेनापति कोण होता ?

त्यावेळीं फ्रान्सदेशीं जो राजा राज्य करीत होता त्याचें नाव काय ?

माल्ब्रोच्या ड्युकानी ज्या लढाया केल्या त्यांत मोठी जी नामांकित लढाई केली ती कोणती ?

मग त्या लढाईवरून मार्लबोराच्या ड्युकास राणीने काय इनाम दिलें ?

ज्या वाड्यांत तो मार्लबोराचा ड्यूक रहात असे त्या वाड्यास काय ह्मणतात ?

तो वाडा कोठे आहे ?

आन् राणीच्या वेळीं गलबतांवरील फौजेचा जो नामांकित सेनापति होता त्याचें नाव काय ?

यास वेष्टइन्डीस देशाकडेस पाठविलें होतें त्याकाळींच्या लढाईचें वर्त्तमान सांगावें ?

जिब्रालटर शहर कोठे आहे ?

तें कोणत्यासालीं घेतलें ?

कोणी घेतलें ?

या राणीच्या वेळीं व्हिगूस आणि टोरीस् असे दोनपक्ष झाले होते काय ?

इंग्लांड व स्काटलांड हीं दोन्हीं एक झालीं असें जें ह्मणतात याचा अर्थ काय, तीं कोणाच्यावेळीं एक झालीं ?

मजांस देवळांत जागेची अडचण होऊं लागली त्याकाळीं काय ठराव झाला ?

त्या ठरावाप्रमाणें घडून आलें काय ?

राणीच्या दरबारी लोकांत तंटे होऊं लागले तेणेंकरून राणीस दुःख झालें काय ?

राणी कशी मेली तें वर्त्तमान सांगावें ?

ती कोणत्यासालीं मेली ?

या राणीचा नवरा कोण होता ?

त्याला इंग्लांडचा राजा असें ह्मणत काय ?

कां नाहीं ?

ती मेली त्याकाळीं तिच्या पोटीं कांहीं संतान होतें काय ?

तिच्या मागें कोण राज्य करूं लागला ?
जाकोबैटस् ह्मणून कोण होते ?

---

# पत्र ३१.

विनंती विशेष०- आन् राणीच्या मागें पहिला जार्ज इंग्लांडचें राज्य करूं लागला. हा जार्ज पाहिला असतां जर्मानीकर, यास इंग्लांडचें राज्य मिळूं नये, परंतु याची आई ती पहिल्या जेम्स राजाची नात, याप्रकारें याचा इंग्लांडच्या राज कुलाशीं संबंध असे, तशांत हा प्रोटेस्टान्ट धर्मात वागत होता, ह्मणून पार्लियामेन्ट सभेने असा ठराव केला कीं पहिल्या जार्जानें राज्यासनीं बसावें. दुसऱ्या जेम्सचा वंश पोपाच्या धर्मात वागतो, याजकरितां त्या वंशास राज्याधिकार नाहीं. पहिला जार्जराजा सिंहासनावर बसला तेव्हां त्याचें वय चौपन्न वर्षांचें होतें. असें याचें प्रौढ वय पाहून लोकांस असें वाटूं लागलें कीं हा चांगल्या प्रकारें राज्य करील. हा राज्यासनीं बसला तेसमयीं बहुत्येक लोकांस मोठा आनंद झाला, पण असें आहे कीं जशीं प्रजांस संकटें प्राप्त होतात तशीं राजासही होतात. राजा राज्य करूं लागल्यानंतर प्रधानांत परस्परें तंटे होऊं लागले, व्हिग्स् व टोरीस व जाकोबैट्स व हानोविरीयान्स ह्मणून जे पक्ष झाले होते त्यांमध्यें कलह उत्पन्न झाले, तेणेकरून राजास व प्रजांस फार दुःख होऊं लागलें. दुसऱ्या जेम्स राजाच्या लेंकांचा ज्यांनी पूर्वी पक्ष धरिला होता त्यांनी तो सोडला नव्हता, त्यांतून कित्येक जणांनीं पहिल्या जार्जा जवळून राज्य काढून जेम्स-

च्या लेंकास द्यावें ह्मणून उद्योग आरंभिला. या लें-कास प्रिटेन्डर असें बोलत. नंतर प्रिटेन्डरास आणून इंग्लांडचे गादीवर बसवावा या मसलतीस बहुत्येक मुख्य मुख्य मानकरी व मोठमोठे गृहस्थ सामील झाले. त्या मसलतींत मुख्यत्वेंकरून स्काट प्रांतीचे मानकरी होते, त्यांचा पोपाच्या धर्मावर फार निर्भर असे. ते जार्ज राजाच्या अमलास अटकाव करण्याविषयीं फार यत्न करूं लागले, नंतर मारच्या अर्लानी प्रिटेन्डराकरितां स्काटलांडांत फौज जमा केली. तेसमयीं त्या प्रिटेन्डरास लार्डलोवाट व दुसरे मोठे नामांकित गृहस्थ अनुकूळ झाले. पण मागाहून त्यांनी त्यास सोडून दिलें. तशांत त्याचा मोड करायास आर्गिलच्या ड्युकास पाठविलें; असें होतांच तो प्रिटेन्डर निरुपाय होऊन बसला. नंतर प्रिटेन्डराकडल्या लोकांनी दुसरें बंड उठविलें, त्या बंडांत डर्वेन्ट वाटर्चाअर्ल मुख्य असे. त्या बंडवाल्यांनीं इंग्लांडच्या उत्तरेकडेस धुमाळी मांडली, तेवेळीं त्यांस स्काट लोक सामील होऊन त्यांनी वेष्ट मोर्लांडप्रांतीं शिरून केन्डल शहरापर्यंत चाल करून तें शहर घेतलें; परंतु त्या शहरांतून त्यांस लौकरच हाकून लाविलें, आणि त्या प्रिटेन्डराचे सर्व उद्योग निर्फळ झाले, आणि त्याचा पक्ष ज्यांनी धरिला होता त्यांचें कांहीं चालेना असें झालें. त्या बंडास पंधरा जणांचें बंड असें बोलतात. दुसऱ्या जार्ज राजाचे वेळीं प्रिटेन्डराकरितां जें बंड झालें त्यास पंचेचाळिसांचें बंड असें बोलतात. या बंडांत प्रिटेन्डराचा मुलगा चार्लस मुख्य होता, त्या बंडाचा मजकूर दुसऱ्या पत्रांत लिहून पाठवूं. या प्रकारें जीं हीं दोन बंडें झालीं त्यांपैकीं पंधराजणांच्या बंडासमयीं प्रिटेन्डराचा कांहीं उपाय चालेना

असें होऊन त्या बंडांत जे मुख्य होते त्यांतून बहुत्येक जण धरले गेले. मग त्यांचा न्याय करून त्यांपैकीं लार्डडर्वेन्टू वाटर व कित्येक दुसरे गृहस्थ यांस मारावें असें ठरवून त्यांचा किल्याच्या डोंगरीवर शिरच्छेद केला, बाकीचे जे राहिले त्यांतून बहुत्येकांस टैबर्नू येथें फांशीं देऊन भूमीवरून ओढीत नेऊन त्यांचे तुकडे केले, कित्येकांचा प्रेस्टनू व मानूचेष्टर येथें वध केला, व कित्येकांस देशांतून काढून उत्तर अमेरिका खंडांत पाठवून दिलें.

१७२० सन सतराशें विसांत द्रव्य मिळवावयाची एक मोठी चमत्कारीक युक्ति काढिली. या युक्तीस इंग्लीश भाषेंत सौथस्किम ह्मणतात. तो प्रकार असा आहे कीं, इंग्लांडदेशीं कित्येक गृहस्थांनी लोकांस असें सुचविलें की आह्मास कांहीं कामाकरितां ऐवज पाहिजे. त्यास जो कोणी ऐवज देईल त्याला त्या ऐवजापेक्षां अधिक मिळेल, परंतु या युक्तीच्या नादीं लागून सर्व लोक सधन झाले असें नाहीं, या कामांत मोठमोठे तोटे येतांच ते उलटे नागवले. हें वर्त्तमान तुह्मास पुढें सविस्तर सांगेन, यायुक्तीवरून असें समजावें कीं द्रव्य मिळविण्याविषयीं लोक फार युक्ति काढितात, आणि त्याजवरून असें वाटतें कीं आपण याकामांत सामील झाल्यास आपलें जन्माचें दरिद्र फिटेल. पण तसें कांहीं होत नाहीं, विचारेंकरून पाहतां असें दिसूं येतें कीं कोणाची चोरी लबाडी नकरितां मेहेनत करून व्यवस्थेनें वागावें यासारिखी द्रव्य मिळवायाची दुसरी युक्ति प्रायः नाहीं. मनुष्याच्या निर्वाहार्थ जें कांहीं आवश्य आहे तें यायुक्तीने मिळतें, यायुक्तीस कांहीं एक भय व धोका नाहीं, जा कामांत कष्ट नकरितां

जुगार सोडत्या इत्यादिकांसारखें द्रव्य मिळतें, त्या कामांत बहुतकरून दगे, धोके, असतात आणि असल्या कामांत जर द्रव्य मिळालें तर तेणेंकरून प्रायः बरें होत नाहीं. सारांश पहिल्या जार्जाचे वेळेस द्रव्य मिळवावयाची जी युक्ति काढिली होती, तेणेंकरून इंग्लांडदेशांतील कित्येक गृहस्थ चांगले संपन्न झाले. पण त्या संपत्तीच्या योगेंकरून अव्यवस्था, लोभ, येभ्रष्टाचार, पातकें, हीं फार वाढलीं.

पहिल्या जार्जास इंग्लांडचें राज्य मिळालें, पण हा मुळचा हानोवर प्रांतींचा मांडलीक, ह्मणून आपला तिकडला मुलूख पाहायास जात असे. एक्यादिवशीं तेथें जात असतां, याला मार्गांत वायु झाला तो प्रकार असा कीं त्या प्रांतास जातांना जो समुद्र लागतो तो उतरून रथांत बसून पुढें जात होता, तेव्हां मार्गांत रात्रीस चांगलें पोटभर जेवून निजला, तेसमयीं याची प्रकृति चांगली होती. मग पाहांटेस उठून पुढें जाऊं लागला, इतक्यांत आठ नव वरांच्या सुमारांत यानें एकाएकीं रथ थांबवावयास सांगितला तेव्हां पाहातो तों आपला एक हात राहिला. तेसमयीं याच्या सोबतीस एक गृहस्थ होता, त्याणे रक्त मोकळें व्हावें ह्मणून तो हात आपल्या दोहीं हातांनीं चोळला, पण तो हात पूर्व स्थितीवर येईना, ह्मणून मागाहून जो वैद्य घोड्यावर बसून येत होता त्यास बोलाविलें. मग त्याणें कांहीं अर्क घेऊन त्या अर्कानें तो हात चोपडला, हें असें होऊन कांहीं वेळ गेला नाहीं इतक्यांत राजाची जीभ सुजूं लागली, तेव्हां पुढला गांव लौकरच आटोपा हीं अक्षरें तो मोठ्या त्राणानें बोलला. मग कांहीं त्याच्यानें बोलवलें नाहीं. नंतर तो दुसऱ्यादिवशीं अकरावाज-

तां मृत्यु पावला, त्याकाळीं त्यास अडसष्टावें वर्ष लागलें
होतें. या राजानें बारावर्षें राज्य केलें. याचा
१७२७ काळ सन सतराशें सत्ताविसांत झाला. लोभ
क० हे आशीर्वाद.

## प्रश्न.

आन् राणीच्या मागें कोण राज्य करूं लागला ?

पहिल्या जार्जाचा देश कोण ?

याचें व इंग्लांडच्या राजकुळाचें काय नातें ?

यास इंग्लांडचें राज्य कोणत्या कारणावरून दिलें व दुसऱ्या जेम्साच्या पुत्रास कां दिलें नाहीं ?

पहिला जार्ज राज्य करूं लागला त्याकाळीं त्याचें वय किती होतें ?

बरें याणें चांगलें निर्वेधपणें राज्य केलें काय ?

हा राज्य करीत असतां प्रिटेन्डरास राज्यावर स्थापण्याविषयीं कांहीं उद्योग चालला होता काय ?

त्या उद्योगांत मुख्यत्वेंकरून कोण कोण होते ?

त्या प्रिटेन्डराकरितां स्काटलांडांत फौज कोणी जमा केली ?

या प्रिटेन्डराचा मोड करावयास कोण पाठविला होता ?

नंतर फौज घेऊन इंग्लांडांत कोण आला व त्यानें कोठपर्यंत चाल केली ?

तें बंड कोणत्या सालीं झालें ?

मग त्या बंडवाल्यांपैकीं वध कितीकांचा केला ?

सौथ्सीस्कीम ह्मणून जी युक्ति काढली होती त्या युक्तीच्या नादीं लोक लागून कोणत्या सालीं नागवले?

बरें या जार्ज राजाचा कांहीं मुलूख जर्मनी देशीं होता काय ?

त्या हानोवर प्रांतीचें राज्य पाहायास हा जात असे काय ?

हा एक्या दिवशीं हानोवरास जात असतां याला मार्गांत काय झालें ?

हा कोणत्या सालीं मृत्यु पावला ?

यानें किती वर्षे राज्य केलें ?

हा मेला त्याकाळीं याचें वय किती होतें ?

---

# पत्र ३२.

चिरंजीव०-विशेष तुह्मास आजपर्यंत जो इंग्लंडचा संकलित वृत्तांत लिहून पाठविला, तो तुह्मी चांगला विचारपूर्वक समजून घेतलाच असेल. त्याच्या पुढें भाग राहिला तो आतां लिहितों. हा भाग वर्तमानकाळास केवळ लगत आहे, ह्मणून यांत ज्या गोष्टी घडल्या त्यांचें चांगलें सविस्तर वर्तमान सांगितलें आहे, तें पत्रांत कोठवर लिहावें. याजकरितां त्यांतील एक थोडक्यांत सांगायाजोगें अति सुरस वर्तमान तुमच्या मनोरंजनार्थ कळवितों.

पहिल्या जार्जाचा पुत्र दुसरा जार्ज सन सतराशें सत्ताविसांत राज्यासनीं बसला, तेसमयीं यानें सरोबर्ट वाल्पोलास आपला प्रधान केला. १७२७
हा वालपोल मागल्या दोहों राज्यांत मोठा कर्त्ता पुरुष असे, यासारिखे त्यावेळीं राज्यसंबंधी मसलत विचार करणारे प्रधान व मोठमोठे, पुरुष होऊन गेले, त्यांचें

वर्तमान न सांगतां दुसऱ्या जार्जाचेंच वर्तमान सांगतों.

दुसरा जार्ज राजा राज्य करूं लागतांच याणें स्पेनकरांशीं लढायी आरंभिली. मग स्पेनकरांनीं अमेरिकाखंडांत जाऊन तेथें वसाहत करून जीं ठाणीं घातलीं होतीं त्या ठाण्यांवर दुसऱ्या जार्जाकडून हल्ला होऊं लागला, नंतर फ्रान्स देशींच्या लोकांशीं या जार्जानें लढाई आरंभिली, त्याच वर्षीं पंचेचाळिसांचें बंड झालें. तो प्रकार असा आहे कीं, पूर्वीं प्रिटेन्डर ह्मणून सांगितला त्याचा लेंक चार्लस होता, त्याला फ्रान्स देशींचा राजा अनुकूळ होऊन तो चार्लस स्काटलांडास येऊन उतरला. मग आपल्या वंशास इंग्लांडचें राज्य प्राप्त व्हावें या बुद्धीनें त्या दुसऱ्या जार्जाच्या राज्यांत बंडें करूं लागला. तीं बंडें होत असतां एकेवेळीं असा रंग दिसूं आला कीं, यासमयीं चार्लसास जय मिळतो, त्याजवरून सर्वांस मोठी चिंता प्राप्त झाली. तेव्हां चार्लस आल्याचें वर्तमान कळतांच जार्ज राजानें आपलें लश्कर त्याजवर पाठविलें. त्या लश्कराची व चार्लसाकडल्या स्काट फौजेची इडिन्बर नगराजवळ प्रेस्टनपानस् ह्मणून एक गांव आहे तेथें गांठ पडली. तेसमयीं चार्लसानें व त्याचे लढाऊ फौजेनें राजाच्या लश्करावर मोठ्या निकरानें हल्ला करून त्यांचा मोड केला. मग याप्रकारचा चार्लसाचा प्रताप पाहून हा राज्याचा वास्तविक वारस असें मानून त्याचा इडिन्बरास सत्कार करूं लागले. नंतर चार्लस आपला डौल दाखविण्याच्या नादीं लागून त्या इडिन्बर शहरांत उगेच दिवस काढीत बसला. तेणेंकरून असें झालें कीं, त्या प्रेस्टन्पान्च्या लढाईत यास जय मिळाल्यावरून पुढें याचें कार्य सिद्ध होण्याचा जो योग आला होता तो नाहीं-

सा झाला. नंतर इंग्लंडावर चाल करावी. असें आपल्या सरदारलोकांच्या विचारानें ठरवून हा आपल्यां स्काट फौजेस घेऊन डर्बीपर्यंत आला. हें शहर लंडन शहरास जवळच आहे, या शहरास चार्लस आला होता त्या गोष्टीस सुमारें नवद वर्षें होतील. कित्येक जे ज्ञातारे गृहस्थ होते त्यांस या गोष्टीचें चांगल्याप्रकारें स्मरण असे. ते असें सांगत कीं चार्लस डर्बीस आला होता तेव्हां बहुत्येकांस भय प्राप्त होऊन अहो पाहतां कांय बंडवाले चाळीस कोसांवर येऊन पोहोंचले, आतां लंडन राजधानीस येतील, याप्रकारें लोक घाबरून गेले होते.

असें झालें असतांही चार्लसाचा उद्योग सिद्धीस गेला नाहीं. तो प्रकार असा कीं, चार्लसाचे सरदार लोकांत कलह उत्पन्न होऊन ते चार्लसाचें ऐकतना असें झालें. तेसमयीं दुसरे जे यास येऊन सामील होणार होते तेही आले नाहींत. तेव्हां केवळ निराश होऊन कसें तरी करून स्काटलंडास जाऊन पोहचावें असें प्राप्त झालें. मग त्या दुश्चित झालेल्या फौजेस घेऊन तो स्काटलंडास परत जाऊं लागला. तेसमयीं कंबरलांडचा ड्यूक ह्मणून राजाचा पुत्र होता, त्यास हुकूम होतांच तो त्या चार्लसाच्या पाठीस लागला, परंतु तो याच्या हातीं न सांपडतां स्काटलांड प्रांतीं कलोडेनास गेला. मग तेथें चार्लसाचें व कम्बर्लंडच्या ड्युकाचें युद्ध होऊन चार्लसाचा अगदीं मोड झाला. त्या कलोडेनूचे लढायींत चार्लसाकडचे पुष्कळ लोकं पडले. नंतर चार्लस आशाभंग होऊन मुलकांत पळत फिरूं लागला, तेव्हां पोटास अन्न व आंगावर वस्त्र चांगलें नाहीं, अ-

शी त्याची अवस्था झाली. तेसमयीं त्याच्या पक्षास जे लोक होते त्यांनी जर त्याला त्याच्या शत्रूच्या स्वाधीन केलें असतें तर त्यांस पुष्कळ द्रव्य मिळालें असतें परंतु असला विश्वासघात नकरितां त्यांनी त्याची बातमी बाहेर फुटूं दिली नाहीं, मग शेवटीं तो एक्या गलबतांत बसून फ्रान्सदेशीं पळून गेला. तेसमयीं आंगांत जाडें जुनें काळ्या वस्त्राचें डगलें घालून त्याजवर डोंगरी लोकांचा पैरावा घातला होता, आणि कंबरबंदास पिस्तूल व कटार लोंबतां बांधली होती. आंगांत बहुत दिवसांचीं मळकीं खमीस, भुकेनें व श्रमानें डोळे खोल गेलेले, तोंड फिकट, शरीर रोग्यावाणी झालेलें, अशी त्याची दशा झाली होती. मग त्या कलोडेनच्या लढाईतून जे बंडवाले धरून आणिले होते त्यांपैकीं कित्येकजण लार्ड ह्मणजे मानकरी व कित्येकजण सरदारलोक होते. त्यांतून कित्येकांस जिवें मारलें, कित्येकांचे लंडनशहरचे डोंगरीवर शिरछेद केले, कित्येकांस फांशी देऊन त्यांचीं प्रेतें वोढीत नेऊन त्यांचे तुकडे केले, याप्रकारें त्या बंडाचा शेवट झाला. लार्ड किल्मार्नाक, लार्ड बाल्मारिनो, व लार्ड लोवाट; व लार्ड क्रोमार्टी असे थोर थोर नामांकित मानकरी त्या बंडामुळें आपल्या जिवास मुकले.

या दुसऱ्या जार्जाचे शेवटच्या कारकिर्दींत लढायाच फार झाल्या. त्या लढाया फ्रेंच लोकांनी अमेरिका खंडांत व युरोप खंडांत मुलूक घेऊन ठाणीं घातलीं होतीं तेथें होत असत. असें होत असतां भूमध्य समुद्रांत मेनोर्काह्मणून एक बेट आहे त्याजवर फ्रेनूच लोकांनीं हल्ला केला. तेसमयीं बिंग् ह्मणून जो सेनापति होता त्याच्या स्वाधीन लढाऊ गलबतांचा समुदाय

करून त्या बेटाच्या कुमकेस त्याला पाठविला. तेव्हां इंग्लीशांचा बचाव कोणत्या प्रकारें करावा अशा विचारांत तो सेनापति आहे, इतक्यांत फ्रेन्चाकडून लढाऊ गलबतांचा समुदाय तेथें येऊन पोंहचला. ते समर्यी आतां कसें करावें याप्रमाणे त्या सेनापतीची मोठी गलबल होऊन त्याणे फ्रेन्च गलबतांशीं नलढतां त्यांस तसेंच जाऊं दिलें. इंग्लिश लोक शत्रूकडल्या लढाऊ गलबतांशी गांठ पडली असतां ते त्या गलबतांस सुखाने सोडून देत नाहींत, त्यांचा कांहीं तरी मोड करितात, याप्रमाणें त्या सेनापतीनें केलें नाहीं, ह्मणून त्याची चौकशी करून पोर्ट स्मौथ येथें त्याला एक्या लढाऊ गलबतांवर तोफेच्या तोंडीं दिला.

कलकत्त्यास ब्लाकूहोल ह्मणून एक ठिकाण होतें त्याचें कांहीं वर्त्तमान सांगतों. कलकत्ता शहर इंग्लिश लोकांच्या स्वाधीन झालेलें असें पाहून एक्या राजाने इंग्लिश लोकांचें लोकांशीं लढाई आरंभिली, ते समयीं तें शहर काबीज करितांना इंग्लिशांकडले एकशें शेचाळीस शिपाई राजाच्या हातीं सांपडले, त्यांस धरून त्यांची कांहीं एक ममता न धरितां त्यांला एक्या तुरंगांत कोंडून ठेविलें. त्या तुरंगाचें नाव ब्लाक्हूोल, यांतसुमारें अठरा फूट मात्र जागा होती. या प्रमाणें एकतर जागेचा संकोच, तशांत गरमीचे दिवस, व त्या तुरंगांत वायु संचारास मार्ग नव्हता, तेणेकरून फार उबारा होऊन त्यांचे दम कोंडले. तेव्हां रात्रीस जे एकशें शेचाळीस कोंडले होते, त्यांतून दुसरे दिवशीं तेवीसशिपाई मात्र जीवंत सांपडले, बाकीचे अवघे मरून गेले. मग जे जीवंत राहिले होते त्यांस ज्वर लागून तेही मेले, याप्रमाणें घडलें असतांही इंग्लिशांनीं कलकत्तो शहर

त्या राजाकडेस न राहूं देतां आपल्याकडेस पूर्ववत् करून घेतलें, त्यानंतर मागाहून इंग्लिश लोकांनी हिंदुस्थानांतील पुष्कळ मुलूक घेतला.

आतां तुह्मास वुल्फ, ह्मणून जो सेनापति झाला त्याचें वर्त्तमान सांगतों. हा सेनापति अमेरिका खंडांत किबेक् शहराशीं अतिनिकराने लढत असतां यास मोठमोठ्या अडचणी येऊन पडल्या, त्यासमयीं हा पसतीस वर्षांच्या वयांत असतां ही याणे त्या सर्व अडचणी दूर केल्या. नंतर याचे मणगटास एक गोळी लागून जखम पडली, असें असतां ही याणें आपलें ठाणें न सोडितां त्या हातास रुमाल गुंडाळून जसाचा तसाच आपल्या लोकांस लढण्याविषयीं हुकूम करूं लागला. मग संगीन बसविलेल्या बंदुकांचे शिपायांस पुढें घालून त्यांच्या मागून आपण जात असतां एक गोळी येऊन याच्या उरांत लागली, तेणेंकरून हा पडून प्राण सोडण्याच्या लगबगेंत आहे इतक्यांत " ते पळतात, ते पळतात " असा याच्या कानीं शब्द पडला, ते समयीं त्या मरणकाळींच्या वेदनांनी व्याकूळ असतां ही याने क्षणमात्र सावध होऊन विचारिलें कीं " कोण पळाले," तेसमयीं फ्रेन्च पळाले" असें यास सांगितलें. तें ऐकतांच ज्या शिपायाने याला सांवरून धरिलें होतें याच्या उरावर मस्तक टेकून निचेष्टित पडला, शेवटीं मी सुखाने मरतों असें बोलून प्राण सोडिला. या उद्गारांवरून असें जाणावें कीं आपला ज्या देशीं जन्म झाला त्या देशाच्या हितार्थ आपली तरवार गाजवून यश मिळालें ह्मणजे परम आनंद होतो.

नंतर राजा केन्सिंगस्टन नगरीं आपल्या वाड्यां-

न असतां, सन सतराशें साठांत अकटोबर महि- १७६०.
न्याचे पंचविसांवे तारखेस असें झालें कीं, राजा आपले नित्याचे वेळेस उठून कांहीं समागमें लोक घेऊन केन्सिंगृस्टन्च्या बागांत पायींच फिरायास गेला. मग तेथून परत येऊन त्या वाड्यांत याची उठा बसायाची जी खोली होती त्या खोलींत हा एकटाच गेला, मग कांहींवेळ न होतां अकस्मात् भूमीवर पडला, तो शब्द याच्या एक्या सेवकानें ऐकून येऊन पाहिलें, तो, राजा मरायाच्या संधींत अन्त्यावस्थ आहे असा दिसला. मग त्यानें लौकरच प्राण सोडला. राजा मरण पावला त्याकाळीं यास सत्याहात्तरावें वर्ष लागलें होतें, यानें सुमारें तेहेतीस वर्षें राज्यकेलें.

---

## प्रश्न.

दुसरा जार्ज राजा कोणत्या सालीं राज्य करूं लागला ?

त्याणे आपला मुख्य प्रधान कोण केला ?

सरॉबर्डवाल्पोल् या राजाच्या पूर्वीं मोठमोठ्या कामांत आपली सत्ता चालवीत असे काय ?

बरें दुसऱ्या जार्जचे वेळीं कांहीं लढाया होत असत काय ?

कोणाशीं होत असत ?

पंचेचाळीसांचें बंड असें कां ह्मणतात ?

चार्लसास कोणत्या लढाईत यश मिळालें होतें ?

मग तो चार्लस इडिन्बर्ग नगरास गेला तेव्हां त्यास तेथील लोक कसें मानूं लागले ?

मग त्या चार्लसानें आपल्या प्रधानाशीं विचार करून काय ठराव केला ?

मग तो चार्लस स्काटभांतीचे बंडवाले लोक घेऊन इंग्लांडास आला होता काय ?

तो कोठपर्यंत आला होता ?

मग चार्लसाबराबर जे सर्दार लोक होते त्यांचीं आपआपल्यांत कलह उत्पन्न होऊन वैमनस्यें पडलीं काय ?

त्या चार्लसास बहुत्येक लोक सामील झाले होते काय ?

मग तो स्काटलांडास परत गेला काय ?

त्याकाळीं त्याच्या पाठीस कोण लाविला होता ?

त्या कंबर्लांडच्या ड्युकानें मोठी लढाई कोठे केली, त्याकाळीं कोणास जय मिळाला ?

त्या कलोडिनच्या लढाई नंतर चार्लसाचें काय झालें ?

तो कसा पळून गेला त्याकाळीं त्यास काय अवस्था झाली होती तें सांगावें ?

त्या बंडांत सामील झाल्यावरून स्काटभांतीचे लार्ड मेले गेले काय ?

त्यांचीं नावें काय तीं सांगावीं ?

त्या दुसऱ्या जार्ज राजाचे वेळेस इंग्लिश लोकांकडून परमुलकांत लढाया चालल्या होत्या काय ?

फ्रेंन्च लोकांनी भूमध्य समुद्रांतील कोणत्या बेटावेर हल्ला केला ?

मग त्या बेटाच्या कुमकेस इंग्लिशांकडून कोणत्या सेनापतीस रवाना केलें ?

या बिंग सेनापतिने फ्रेनच लोकांच्या गलबतांशीं

लढाई नकरितां त्यांस तसेंच जाऊं दिलें. त्यावरून त्या बिंगास शिक्षा झाली तो प्रकार सविस्तर सांगावा ?

कलकत्यास इंग्लिश लोकांस ब्लाक् होलींत कोंडून घातलें होतें तो प्रकार सांगावा ?

उल्फ सेनापति कोठे मरण पावला ?

तो कसा मेला व मरतेवेळीं काय काय बोलिला तें सांगावें ?

दुसरा जार्ज राजा कोणत्या सालीं मरण पावला ?

तो कोठे मेला त्याच्या मरणाचा प्रकार सांगावा?

त्याने किती वर्षें राज्य केलें ?

त्याचें वय किती होतें ?

---

## पत्र ३३.

चिरंजीव०—विशेष मागल्यापत्रांत तुह्मास दुसऱ्या जार्जाचें वर्त्तमान कळविलें. त्यानंतर तिसरा जार्ज राजा झाला, त्याचें वर्तमान आतां लिहितों. या राजाने जितकीं वर्षें राज्य केलें तितकें कोणी केलें नाहीं. हा सन सतराशें साठांत गादीवर बसला आणि याने सन अठराशें विसांपर्यंत राज्य केलें. माझ्या वयामुळें मला या राजाचे पहिल्या कारकिर्दीच्या बहुत्येक गोष्टींचें स्मरण आहे, याचे अलीकडल्या कारकिर्दींत ज्या ज्या गोष्टी घडल्या आहेत,. त्यांतर अलीकडल्या बहुत्येक लोकांस ठाउक्या आहेत. या राजाने बहुत दिवस राज्य केलें आणि याच्या वेळीं जीं जीं वर्त्तमानें घडूं आलीं तीं बहुत्येक लोकांस सविस्तर ठाउकीं आहेत, तीं सर्व एक्याच पत्रांत लिहिलीं असतां

तें पत्र फार वाढेल म्हणून तुम्हास कळवावयाजोगीं जीं वर्त्तमानें आहेत तींच या पत्रीं लिहून पाठवितों.

हा तिसरा जार्ज राजा दुसऱ्या जार्ज राजाचा पुत्र नव्हे, त्याचा हा नातू होय. याचा बाप फेड्रिक वेल्स प्रांतींचा राजा, तो दुसऱ्या जार्जाच्या अगोदर मरण पावला. तिसऱ्या जार्जानें सन सतराशें एकसष्टांत सप्टेंबराचे आठवे तारखेस जर्मान देशींच्या राजकन्येशीं लग्न केलें, तिचें नाव शार्लट. ही राणी चांगली गुणी असे, ही बहुत वर्षें वांचून राजाच्या अगोधरच मेली. नंतर कांहीं दिवसांनीं राजा वारला, आतां ज्या ज्या मुख्य गोष्टी घडल्या आहेत त्या संक्षेपानें सांगतों.

१७६१

१७६६ सन सतराशें सहासष्टच्या सुमारांत हिंदुस्थानांत इंग्लिश लोकांचा अधिकार फार वाढला. त्याकाळीं हिंदुस्थानांत इंग्लिशांकडून लार्ड क्लैव म्हणून एक मोठा अंमलदार होता.

१७६८ सन सतराशें अडुसष्टाच्या सुमारांत जान् विल्कीसूची मिडलसेकस्संबंधीं प्रतिभूच्या अधिकारावर नेमणूक झाल्यामुळें इंग्लांडदेशीं फार गडबड झाली. हा विल्किस स्वभावानें अस्थिर, गडबड्या असे, तंटे बखेडे उभे करावे हें यास फार आवडे.

१७६८ सन सतराशें अडुसष्टच्या सुमारें लंडन नगरांत कारागीर कसबदार लोकांत केला चातुर्य वाढावें या हेतूनें तिसऱ्या जार्जानें एक विद्या शाला स्थापिली. त्या शालेंत जे जे लोक शिकून चित्र पुतळे इत्यादि करितात तीं सामर्सेट नगरांत एक मोठा वाडा आहे, तेथें प्रतिवर्षीं लोकांस दाखवितात.

क्यापटेन कूक ह्मणून एक विख्यात् पु-
रुष होऊन गेला तो या वर लिहिल्याच सालीं १७६८
गलबतांत बसून पृथ्वी भोंवती प्रदक्षिणा करायास नि-
घाला. पृथ्वी नारिंग फळासारखी गोलाकार आहे,
याजकरितां कोण्या एक्या ठिकाणाहून गलबतांत बसू-
न एक्याच दिशेकडेस नीट पुढें चाललें असतां ज्या ठि-
काणाहून गलबत हकारलें असतें, त्याच ठिकाणीं का-
ळेंकरून येऊन पोहचतें. याप्रकारें क्यापटेन कूक नि-
घाला, तो सुमारें तीन वर्षांनीं पृथ्वी भोंवता जाऊन
आला.

नंतर तो पुनः सन सतराशें बहात्तरांत पृथ्वी पर्य-
टन करायास निघाला, तेसमयीं तो सतराशें पंच्याहात्त-
रांत आला. याच संधीस अमेरिका खंडांत इंग्लिश
लोकांची व अमेरिका करांची प्रथम लढाई झाली, तेणें-
करून इंग्लिश लोकांची सत्ता अमेरिका खंडांत बहुत
उणी झाली, परंतु असली सत्ता उणी झाली तेणेंकरून
इंग्लांडच्या राज्यास कांहीं अपाय झाले असें नाहीं
तें जसेंचें तसेंच चाललें. पूर्वी अमेरिकाकर इंग्लांडच्या
राज्यास मुख्य गादी असें मानून वागत होते, नंतर सन
सतराशें शाहात्तरांत आपण स्वतंत्रपणें राज्य
करूं लागले. अमेरिकाकरांचे फौजेचा जो १७७६
प्रतापी सेनापति असे त्याचें नाव वाशिंगटन सन सत-
राशें अठ्याहात्तरांत अमेरिकाकर इंग्लिश लो-
कांवर उठले, त्याकाळीं अमेरिकाकरांस फ्रेन्च १७७८
लोक सामील झाले होते. त्याच संधीस चाथ्यामच्या
अर्लासदेवाज्ञा झाली, हा इंग्लांडच्या राज्यांत मोठा प्रता-
पवान् कर्त्ता पुरुष असे. याच्या लेंकाचें नाव पिट,
हा ही सर्व प्रसिद्ध होऊन गेला.

पूर्वी अमेरिकाकरांचा व स्पेनूकरांचा जो राज्य प्रकरणीं परस्पर संबंध होता तो स्पेनकरांनी नाहींसा
१७७९. करून ते सन सतराशें एकुणऐंशींत स्वतंत्रपणें वागूं लागले. नंतर अमेरिकाकर इंग्लिशांवर उठले आहेत असें पाहून ते स्पेनकरही त्यांस सामील झाले, त्याकाळीं इंग्लिश लोकांस एक्याचसमयीं फ्रान्सकरांशीं, व स्पेनकरांशीं व अमेरिकाकरांशीं भांडावें लागलें. त्याच वर्षी कपतान कूक पृथ्वीची तिसरी प्रदक्षिणा करायास निघाला होता, त्यास पासिफिक् सागरांतलि ओविही बेटांत एक्या रानवटी मनुष्यानें मारिलें. हें बेट व पूर्वी ज्याज्या स्थळांचीं नावें येऊन गेलीं तीं सर्व पृथ्वीचे नकाशांत पाहून त्यांची ओळख करून घ्यावी.

सन सतराशें ऐंशींत इंग्लांडांत प्रजेनीं मोठी धुमा-
१७८०. ळी केली, तो प्रकार असा झाला कीं, रोमन क्याथलिक् लोकांस पार्लियामेन्ट सभेनीं कित्येक गोष्टींचीं सूट दिली. त्याजवरून जार्ज गार्डन् ह्मणून एक लार्ड होता त्यानें लोकांस जमवून राज्यांत धुंदळ करावयास सांगितलें, ते समयीं त्यां लोकांनी लंडन शहरांत व त्या शहरच्या आसपास जीं क्याथलिक् लोकांचीं देवुळें होतीं त्यां सर्वांचा विध्वंस केला. न्यूवगेट वल्फीट व किंग्सबेन्च ह्मणून जे तुरुंग होते ते, व बहुत्येक गृहस्थांचीं घरें जाळून टाकिलीं. नंतर ज्यांस थोडका पगार देऊन शहराचे रखवालीस जे शिपाई ठेविले होते, त्यांस व काहीं लश्करास त्यां लोकांवर पाठविलें, तेव्हां ते मागें हटले, जर ते न हटते तर त्यांनी खजिना ठेवावयाच्या वाड्याचाही नाश केला असता. तेसमयीं त्या धुमाळखोर लोकांपैकीं दोनशें माणसें दगावलीं, त्यांत कित्येक मारलीं गेलीं व कित्ये-

क घायाळ झाली. मग त्या जार्ज गार्डनास धरून त्याची चौकशी केली. तेसमयीं त्याने त्यां लोकांकडून असला अनर्थ करविला असें शाबूत झालें नाहीं, ह्मणून त्यास सोडून दिलें.

सन सतराशें ब्यायूशींत आडूमिराल राडनी आपल्या पराक्रमेंकरून थोर योग्यतेस चढला, तो असा. तो समुद्रांत फ्रेनूच लोकांचा पराभव करून जय पावला, तेसमयीं त्याचें शौर्य, यश, पाहून त्यांस सरकारानें मोठी पदवी दिली. या प्रकारें घडत असतां अमेरिका खंडांत इंग्लिश लोकांस काळ प्रतिकूळ झाला असे. १७८२.

जिब्रालटर शहर कोठें आहे व हें इंग्लीश लोकांनी कोणत्या सालीं घेतलें हें एक्या मागील पत्रांत तुह्मास कळविलें आहे. हें शहर स्पेन् देशास जवळ असतां इंग्लिशांच्या स्वाधीन झालें असें पाहून स्पेनकरांस ती गोष्ट सहन होईनाशी झाली. तेसमयीं तें शहर इंग्लीश लोकांपासून घेण्याचा त्यांनी उद्योग आरंभिला, परंतु तें शहर त्यांच्या हस्तगत झालें नाहीं. त्याशहरचा अधिकारी जन्राल येलियेट त्याच्या शौर्या पुढें व तोफांच्या भडमारा पुढें ते स्पेन्कर निरुपाय होऊन त्यांनी तें शहर घेण्याचा नाद सोडून दिला.

नंतर सन सतराशें त्र्यायूशींत इंग्लिश लोकांचा व अमेरिका करांचा सल्ला झाला. तो असा कीं इंग्लिश व अमेरिकावाले उभयपक्षीं लढाया करकरून त्रासले होते. तशांत इंग्लिशांनी पाहिलें कीं त्या लढाईपासून आपल्यास मोठा लाभ होतो असें ही नाहीं, याजकरितां सल्ला करावा हेंच युक्त असें जाणून तह ठरविण्यास कबूल झाले. सल्ला हो- १७८३.

ऊन राजास कोठें लढाईचा प्रसंग प्राप्त होऊं नये असा योग आला असतां राज्य मोठे सुखाने नांदूं लागतें, परंतु अशा शांतकालाचें फारसें कोणी वर्णन करीत नाहीं. कोणे एका देशाचा वृत्तांत ह्मटलें असतां त्यांत लढाया भांडणें यांच्याच काय त्या कथा, आणि लोकांस त्याच फार करून गोड लागतात. पण त्या खेरीज इंग्लांडदेशाचा वृत्तांत ऐकून घ्यायाजोग्या बहुत गोष्टी आहेत त्यांतील कित्येक तुह्मास लिहून पाठवितों.

१७८४ सन सतराशें चौऱ्यायूशींत वेष्टमिनिष्टरसंबंधी प्रतिभूचा उद्योग चालविण्याविषयीं नेमणुकी होऊं लागल्या, त्याजवरून सीसिल, ब्रेवफाक्स यां दोघांचा मोठा वाद झाला.

याच सालीं सन्डेस्कूल ह्मणून शाला घातल्या, त्यांत मुख्यत्वेंकरून धर्म शिकवितात. रेक्स ह्मणून एक चांगला गृहस्थ होता, त्याणें असली पहिली शाला ग्लौसेस्टरास घातली,

१७८६ सन सतराशें शहायूशींत मार्गरेट निकल्सन ह्मणून एक वेडी स्त्री असे, तिणें राजा रथांतून उतरत आहे इतक्यांत राजावर सुरीचा घाय टाकिला, पण तो चुकला, राजास लागला नाहीं. असलें राजावरचें विघ्न टळलें ह्मणून राजाचें कल्याण इच्छिणारांस मोठा आनंद झाला, मग तिला धरून बेडलाम ठिकाणीं कोंडून ठेविलें, ती तेथेंच मेली.

याच संधीस हेस्टिंगची चौकशी आरंभिली. हा साहिब हिंदुस्थानांत गवर्नर असतां याणें गैर्वर्तणूक केली असा याजवर आरोप आला होता, त्याची चौकशी नऊवर्षें चालली, शेवटीं त्याजवर कांहीं शाबूत न्हीतां तो त्या आरोपापासून मुक्त झाला.

सन सतराशें अठ्यायशींत राजास मोठें दुखणें लागून त्याच्यानें राजकारभार होईना असें झालें, तेव्हां वेल्स प्रांतीच्या राजास तो राजकारभार चालवावयास आणावा असा बेत झाला, इतक्यांत राजा बरा झाला. तेसमयीं सर्व राजांत मोठा आनंद झाला, लोक ईश्वराचा स्तव करूं लागले याप्रकारें राजा बरा होऊन आपल्या कुटुंबांत व प्रजांत सुखानें नांदूं लागला, त्याजवरून राजासही मोठा हर्ष होऊन १७८९
सन सतराशें नव्यायशींत अप्रील महिन्याचे तेविसावे तारखेस राजानें मोठ्या भक्तीनें व समारंभानें सेन्टपालच्या देवुळास जाऊन तेथें ईश्वराचें उपकार स्तवन केलें.

त्याच संधीस फ्रान्स राज्यांत एक मोठी उलटापालट झाली, तेसमयीं त्या राज्यांत घोर अकर्में घडलीं, व महान् दुःखें प्राप्त झालीं. तो प्रकार असा कीं, सर्वत्र मोकळीक व सर्वत्र समानता असावी, एक लहान एक थोर असा कांहीं भाव नसावा असें तेथले लोक बोलूं लागले, व धर्मप्रकरणीं कांहीं विपरीत व अनर्थकारी मतें सांगूं लागले. तेसमयीं तेथें प्रजांस जशी इंग्लांडांत मोकळीक असे तशी फ्रान्सदेशीं नव्हती, राजाचा कांहीं जुलूम असे, परंतु त्या प्रजांनी राजसत्तेंतून मोकळें होऊन सुखी व्हावें या बुद्धीने आपल्यावरील दाब उडविण्याविषयीं जो उद्योग आरंभिला, तेणेंकरून ते उलटे अधिक दुःखी झाले. त्याकाळीं लोकांस उपद्रव व बलात्कारच होऊं लागला, कोठें प्रजांनीच राज्य करूं लागावें, तेसमयीं त्यांनी क्रोधाविष्ट होऊन अनर्थ करावे; कोठें राज्यांतील निवडक मंडळीनेच अंमल करूं लागावें, तेवें-

क्लेश व्हाव्या तशा घातपातादिक अकटोविकट पीडा करान्या; आपल्यांत जो मुख्य राज्यकर्त्ता व्हावा, त्याला कांहीं दिवस ठेऊन हांकून लावावा; नंतर त्याच्या स्थानीं दुसरा नेमावा, याप्रकारें फ्रान्सदेशीं किय्येक वर्षें आक्रांत चालिला होता. तेसमयीं जे जे मुख्य राज्यकर्ते झाले ते बहुधा सर्व दुष्टदुरात्मे असत, नंतर त्यां लोकांनीं बोनापार्ट ह्मणून एक पुरुष होता त्याकडेस राज्यकारभार सोंपिला, आणि राजा असें नावही तोंडानें घेऊंनये असा राजाचा त्रास आला होता ह्मणून त्या बोनापार्टाला राजा असें नबोलतां, मुख्य प्रधान असें नाव ठेविलें. नंतर कांहीं दिवसांनीं त्यालाच राजपदीं स्थापिलें, मग पूर्वीं जीं दुःखें होत होतीं त्यांजपेक्षां अधिक दुःखें होऊं लागलीं. सारांश पूर्वींचा राजा आह्मावर जुलूम करितो असें लोकांनीं मानून त्याजवर सर्व उठले, तेणेंकरून हाणमार होऊन बहुत खून होऊं लागले आणि व्हावे तसे अनर्थ होऊं लागले. तेसमयीं फ्रान्सदेशांत जो महान् अनर्थकारी प्रसंग प्राप्त झाला होता, त्याचें येथें सविस्तर वर्णन करावें असें नाहीं, कांतर तें दुसरें प्रकरण, त्याचा इंग्लांडदेशाच्या वृत्तांताशीं फारसा संबंध नाहीं, परंतु फ्रान्सदेशीं त्यावेळीं जें जें घडे, त्याचा आसमंतात् देशींचेही लोक शोध ठेवीत; तशांत फ्रान्सदेश इंग्लांडास केवळ जवळ, तेथें ज्या ज्या गोष्टी घडल्या त्या जाणों इंग्लांडांतच घडल्या असें इंग्लीश लोक मानीत ह्मणून तो वृत्तांत ये-
१७९३ थें कांहींसा सांगितला. मग सन सतराशें त्र्याण्णवांत फ्रेंच लोकांनीं आपला राजा सोळावा लुइस, त्याचा शिरच्छेद केला. नंतर कांहीं दिवसांनीं राणीचा व राजाच्या कुटुंबचीं जीं दुसरीं माणसें होतीं त्यांचा-

ही शिरच्छेद केला. सारांश ते लोक क्रूरकर्मे व वध याचविषयीं केवळ तत्पर झालेले असें त्यांच्या आचरणावरून दिसे. फ्रान्सदेशींचे लोक जेव्हां राजाची अमर्यादा करून धुमाळी करूं लागले, तेसमयीं आपल्याकडेस राजानें मोकळीक ठेविली नाहीं असें मानून इंग्लंडदेशींचे लोक तसलीच अमर्यादा करण्याच्या बेतांत होते, परंतु फ्रेंच लोकांस त्या अमर्यादेमुळें जीं दुःखें व संकटें प्राप्त झालीं तीं पाहून इंग्लिश लोक उगेच राहिले. तसली दुष्ट बुद्धि इंग्लिश लोकांस प्राप्त झाली नाहीं, ही ईश्वराचीच कृपा जाणावी. लोक ह्मणत असतात कीं राजानें आह्माकडेस कांहीं सत्ता व मोकळीक ठेविली नाहीं, पण नीतीने वागण्याविषयीं सर्वांस मोकळीक आहे, अनीतीने वागण्याविषयीं मात्र मोकळीक नाहीं, आणि तसल्या मोकळिकीची इच्छा करूंनये. फ्रेंच राजाची उलटापालट झाली तेसमयीं राज्यांत सर्वत्र समानता असावी असें लोक बोलत परंतु असली समानता होणे असाध्य असें आतां लोक विचार करून समजूं लागले. असें आहे जर राज्यांतील सर्व द्रव्य सर्व लोकांनी एकसारखें वाटून घेऊन सर्व समान झाले, तर तेच लोक कांहीं दिवसांनी लहान मोठे होतील, त्यांचेठायीं समानता राहणार नाहीं जो आळशी अव्यवस्थ तो एक वर्षाने तुरंगांत पडेल, जो व्यवस्थेने वागणारा तो एकवर्षाने आपली मिळकत असेल त्यापेक्षां दुप्पट करील; जो आज मातबर तो उद्यां भिकारी असा होईल, ह्मणून लोकांच्याठायीं सर्वत्र समानता असणें असाध्य.

फ्रान्सदेशांत जीं क्रूरकर्मे घडूं लागलीं तीं युरोप, खंडांतील कित्येक देशींचे लोक ऐकून उगेच राहिले

नाहींत, तीं बंद होण्याविषयीं त्या त्या देशींच्या लोकांनी उद्योग केला. त्यांस असें वाटूं लागलें कीं फ्रान्स देशांत जो अनर्थ मांडला आहे व जीं अमंगळ मतें प्रवृत्त झालीं आहेत तेणेंकरून आसमंतांतील राज्यांत अपाय प्राप्त होईल म्हणून आस्त्रिया, व प्रशिया देशींचे लोक फ्रेंच लोकांशीं लढावयास गेले. नंतर
१७९३. सन सतराशें त्र्याण्णवांत इंग्लिश लोक त्या दोन्ही देशींच्या लोकांस सामील झाले. मग त्या दिवसापासून एकसारिख्या लढायाच होत असत. त्या बंद होऊन थोडकींच वर्षे झालीं. त्या लढाया सुमा-
१८०१. रें वीस वर्षे चालल्या होत्या, सन अठराशें एकांत मात्र कांहीं दिवस बंद पडल्या होत्या. तेसमयीं बोनापार्टीला आवेशामुळें लढाया केल्यावांचून बहुत दिवस राहवेना म्हणून पुनः लौकरच त्या लढाया चालू झाल्या. त्यावेळीं युरोपखंडांत जिकडे तिकडे फ्रेंच झाला होता, शेवटीं सन अठराशें पंधरांत वा-
१८१५. टर्लू येथें जी लढायी झाली त्या लढायींत वेलिंग्टनच्या ड्युकानें बोनापार्टचा अगदीं मोड करून टाकिला. इंग्लिश लोकांकडील लढाऊ गलबतांनी समुद्रांत ज्या नामांकित लढाया केल्या त्यांचें वर्तमान तुम्हास सांगितलें असतां हें पत्र फार वाढेल, म्हणून तें वर्तमान सविस्तर सांगत नाहीं. इंग्लिशांकडील समुद्रांत लढणारे लोक युद्धास उभे राहिले असतां ते जय पावल्यावांचून मागें येतच नाहींत, असें त्यांच्या त्या लढायांवरून कळूं येतें. याप्रकारें समुद्रांत मोठी लढाई क-
१७९४. रून सन सतराशें चौऱ्याण्णवांत लार्ड हा विजय पावला. सन सतराशें सत्याण्णवांत सर्जान्
१७९७. जर्वीस जय पावला. तेसमयीं त्याचें शौर्य व

युद्धकौशल्य पाहून त्यास लार्ड सेन्टविन्सेन्ट असें पद दिलें. त्याच सालीं लार्ड डंकन् हा डच लोकांच्या लढाऊ गलबतांचा मोड करून जय पावला. सन १७९८.
सतराशें अठ्याण्णवांत लार्ड नेलसन् हा नैलयेथें जी मोठी लढाई झाली त्या लढायींत जय पावला. नंतर हा थोर प्रतापवान् लार्ड फ्रेंनूच लोकांच्या लढाऊ गलबतांचा अगदीं मोड करून सन अठराशें पाचां- १८०५.
त त्राफल्गार्चे लढाईंत पडला. त्या मोठे लढाईंत केवळ शूर, समुद्रांत लढण्याविषयीं अति कुशल, असे इंग्लिश शिपाई बहुत होते, त्यांचें वर्णन करूं लागलें असतां ग्रंथ फार वाढेल. त्याकाळीं भूमीवर लढणारेही तसेच नामांकित शिपाई होते, त्यांनी स्पेनवाल्याशीं व दुसऱ्या देशींच्या लोकांशीं मोठ्यामोठ्या लढाया केल्या. त्यांनी वाटर्लूचे लढाईंत जो पराक्रम केला तो तर सर्वत्र प्रसिद्ध आहे. हीं सर्व वर्तमानें बाळशास्त्री याहीं जो इंग्लांडचा वृत्तांत ग्रंथ केला आहे त्यांत विस्तरेंकरून सांगितलीं आहेत, तो ग्रंथ तुह्मी पुढें मोठेपणी वाचून समजून घ्यावा.

नंतर तिसऱ्या जार्ज राजास बहुत दिवस दुखणें लागून तो सन अठराशें विसांत मरण पावला. १८२०.
हा एक मोठा उत्तम राजा होऊन गेला. या राजास जेव्हां बहुत दिवस दुखणें लागलें होतें, तेव्हां राज्यकारभार वेल्स प्रांतींच्या राजाकडेस सोंपिला होता. मग पुढें तोच इंग्लांडचा राजा झाला लोभ० हे आशीर्वाद.

# प्रश्न.

तिसरा जार्ज राजा कोणत्या सालीं राज्य करूं लागला ?

तिसरा जार्ज राजा कोणाचा लेंक ?

याच्या बापानें इंग्लांडचें राज्य केलें काय ?

तिसऱ्या जार्जानें कोणत्या राजकन्येस वरिलें होतें तिचें नाव काय ?

कोणत्या सालीं राजाचें लग्न झालें ?

कोणत्या सालीं लार्ड क्लैव यानें इंग्लिश लोकांची हिंदुस्थानांत सत्ता वाढविली ?

जानविल्कीस कोण होता आणि त्याजविषयीं इंग्लांडांत कोणत्या सालीं गलबल झाली होती ?

कोणत्या सालीं लंडननगरांत सरकारानें विद्याशाला स्थापिली ?

कोणत्या सालीं क्यापटेन कूक याणें पृथ्वीभोंवतीं प्रदक्षिणा केली ?

त्यास ही प्रदक्षिणा करायास किती वर्षे लागलीं?

त्याने दुसरी प्रदक्षिणा केली काय ?

कोणत्या सालीं केली ?

त्यास ही प्रदक्षिणा करायास किती वर्षे लागलीं ?

कोणत्या सालीं अमेरिकावाल्यांशीं लढाई लागली ?

कोणत्या सालीं अमेरिकावाले इंग्लांडच्या गादीस मुख्यगादी असें नमानितां स्वतंत्रपणे राज्य करूं लागले ?

अमेरिकावाल्यांस दुसऱ्या कोणत्या देशींचे लोक सामील होऊन इंग्लीश लोकांशीं भांडत होते ?

मग क्यापटेन कूक याणे तिसरी पृथ्वी प्रदक्षिणा आरंभिली काय ?

नंतर तो मार्गे आला काय ?

त्यास कोणी कोठे मारिलें त्याचें तुह्मास स्मरण आहे काय ?

लंडन शहरांत कोणत्यासालीं प्रजांनी धुंधळ केली कशाकरितां केली ?

ती धुंधळ प्रजांच्या हातून करविल्याचा कोणावर आरोप आला होता ?

मग त्याचें काय केलें ?

लार्डराडनी कोणत्यासालीं फ्रेन्च लोकांचा समुद्रांत मोडकरून जय पावला ?

जिब्राल्टर शहर इंग्लिश लोकांपासून घेण्याचा कोणी उद्योग केला होता काय ?

त्याकाळीं जिब्राल्टराचा गवर्नर कोण होता ?

मग त्याणें तें शहर शत्रूच्या हातीं जाऊं दिलें काय ?

अमेरिकाकरांशीं कोणत्यासालीं सल्ला झाला ?

सिसिलब्रे आणि फाक्स यांचा वेस्ट मिनिष्टरच्या नेमणुकीविषयीं कोणत्यासालीं वाद झाला ?

सन्डेस्कूल ह्मणून जी शाला स्थापिली ती कोणत्या सालीं स्थापिली व कोणी कोठे स्थापिली ?

कोणत्या सालीं वेडे स्त्रीनें राजाला मारायाचा उद्योग केला, त्या स्त्रीचें नाव काय ?

हेस्टिंगची चौकशी कोणत्या सालीं सुरू झाली, ती चौकशी किती वर्षे चालली होती, कशावरून त्याची चौकशी केली, व त्या चौकशीच्या अंतीं काय सिद्ध झालें ?

राजाला कोणत्या सालीं दुखणें लागलें ?

कोणत्या सालीं फ्रेन्च देशांत राज्याची उलटापालट झाली ?

फ्रान्च देशींचा राजा सोळावा लुईस याचा कोणत्या झाली शिरछेद केला ?

फ्रेन्च लोकांशीं लढाई करावयास कोण कोणत्या देशींचे लोक गेले होते ?

जां जां पुरुषांस समुद्रांत जय मिळाला त्यांचीं नावें काय व त्यांस कोणकोणत्या सालीं जय मिळाला ?

वाटर्लूची लढाई कोणत्या सालीं झाली ?

तिसरा जार्ज राजा कोणत्या सालीं मरण पावला ?

समाप्त.